

GRUNDLAGD 1876 AV C. G. ESTLANDER

2012
T. 270
N 0015-248X

KULTUR EKONOMI POLITIK

Redaktion

Jutta Ahlbeck
Ansvarig huvudredaktör
Mia Franck
Redaktionssekreterare

Redaktionsråd

Nina Kivinen
Else-Britt Kjellqvist
Bengt Kristensson Uggla
Tage Kurtén
Lennart J. Lundqvist
Kristina Malmio
Sverker Sörlin
Ulrika Wolf-Knouts
Ann-Carin Östman

Utgivare

Föreningen Granskaren r.f. Åbo
Ordförande Christer Kuvaja
Sekreterare Siv Sandberg
Kassör Marina Hamberg
Kasper Braskén
Mikael Lindfelt
Anna-Greta Nyström
Jutta Ahlbeck

Formgivning

Oy Graaf Ab

Tryckning

Oy Nord Print Ab

Kontaktpunkter

finsktid@abo.fi
www.abo.fi/public/finsktidskrift

Innehåll 7/2012

Gästredaktör Mia Franck
Nationella uttryck

5

Artiklar

Nils Erik Villstrand
Den nationella hanteringen av en förlust 7

Ruth Hemstad
Carl Johan og progagandakrigen om Norge 1812-1814 19

Rasmus Glenthøj
Danmark og 1814
De danske reaktioner på nederlaget og adskillelsen frå Norge 31

Kristin Mattssons
Att skriva det finlandssvenska
Etnicitet i kvinnors livshistorier 45

Granskaren

Jan Hellgren
Exilen utmanar också litteraturens gränser 53

Anna Westin
Med stort intresse för omsorg om funktionshindrade 56

Thomas Heikell
Den kritiska mansforskningen 59

Nationella uttryck

Vid åstranden i Åbo restes i augusti en staty över hur den ryska tsaren Alexander I erbjuder sittplats åt Sveriges kronprins Karl Johan. Andrei Kovaltchuks bronsstaty är ett minnesmärke över det möte som arrangerades i Åbo 1812. För Åbos del är kalaset en besvikelse, inte får Åbo huvudstadsstatus i Finland-Ryssland. Däremot får Helsingfors anledning att rustas upp med nya fina stenhus. Längs promenaden vid Aura å kan vi alltså numera betrakta detta historiska minnesmärke över mötet. Själv fascineras jag mest av de två herrarnas kroppshållning, Alexander I är avslappnad och sitter ner, brer ut armarna, medan Karl Johan står med armarna i kors. Om inte annat så ser man hur konstnären tänkt sig kring vem som dragit det längsta strået och hur det betonas genom välkomnande och avståndstagande. Vad gäller mötet i övrigt är det vad det här temanumret av *Finsk Tidskrift* ägnar sig åt, händelserna kring årtatlet 1812 och hur nationsgränserna skulle förändras eller bibehållas.

Nils Erik Villstrand jämför hur två av de nordiska länderna, Sverige och Danmark, hanterade ett påtagligt politiskt nederlag i form av förlusten av ett stort territorium. De avgörande skillnaderna handlar närmast om känslor. Villstrand menar att i Sverige är revanschlusten stark medan Danmark sörjer och därefter accepterar förlusten.

Ruth Hemstad granskade de strategier som Karl XIV Johan ägnade sig åt för att få anhängare av sina planer beträffande Norge. I synnerhet är ärendet aktuellt eftersom Karl Johan valt en ny

allierad i Ryssland, något som inte var självklart. Hemstad visar hur propagandaskrifter och andra påverkningskanaler var en väsentlig del av hur Karl Johan bedrev sin nya politik.

Rasmus Glenthøj redogör för hur Danmark försökte skapa ett enhetligt rike där det danska och norska skulle uppfattas genom likheter snarare än skillnader. Ett resultat av separationen som Glenthøj diskuterar berör hur det nationalistiska omförhandlas då gränserna förskjuts.

Den fjärde artikeln i detta nummer är en extra krydda och i den undersöks nationalitet även om inte specifikt utgående från 1812. Kristin Mattssons forskningsmaterial är livshistorier skrivna av finlandssvenska kvinnor. Mattsson analyserar hur finlands-svenskheden utgör en process då det formuleras i skrift och hon betonar etnicitet som begrepp i sin sociologiska studie. En viktig poäng är att de skrivna texterna gör det möjligt att nyansera vad som uppfattas som ”sanningar” om finlandssvenskhet.

Det aktuella temanumret av *Finsk Tidskrift* bjuder denna gång på historia och livshistoria eller för att uttrycka det annorlunda, på ett märkesår och på en finlandssvenskhet som en fortgående process. Ändå berör samtliga texter tillhörighet och gränsdragningar samt nationella uttryck i olika gemenskaper utgående från sitt eget perspektiv.

God läsning önskar,
Mia Franck
Åbo 19.10 2012

Den nationella hanteringen av en förlust

Nils Erik Villstrand

Komparation av länder och regioner erbjuder oss en utmärkt möjlighet att bli litet klokare. Som professor i nordisk historia efterlyser jag ofta fler internordiska jämförelser. Den komparativa historieforskningen har vind i seglen, och ser vi på historieämnet vid Åbo Akademi har de expлицita komparationerna också hos oss blivit ett allt vanligare grepp i de undersökningar vi genomför. Vi har rent av inte utan framgång fört en liten kamp för att övertyga våra nitiska språkvärdare att deras argusögon i lärdomsproven skall låta orden ”komparation” och ”komparativ” passera som acceptabel svenska utan bock i marginalen.

Komparation är till en väsentlig del konsten att välja objekt som låter sig jämföras. Den här insikten aktualiseras kontexten. Vilken är den ram inom vilken vi väljer våra jämförelseobjekt? Frågan är viktig eftersom vi inte kan ta ramen för given.

Norden, Östersjöområdet eller kanske hela Europa framstår som säkra och rätt oproblematiska kontexter om det ena jämförelseobjektet råkar vara vårt eget land. Men det finns beaktansvärda alternativ. I sin bok *The Lands Between* (2010) uppmärksammar den amerikanske historikern Alexander V. Prusin de områden som han kallar ”borderlands”. Han synliggör en lång politisk eruptiv zon mellan två politiska kontinentalplattor, den ena i väst, den

andra i öst. Zonen eller kanske ännu hellre sprickan sträcker sig från Bessarabien i söder till Estland i norr. Bland områdena hittar vi Bukovina som historikern Yvonne Hirdman i sin bok *Den röda grevinnan* (2010) om sin mors dramatiska historia gläntar på dörren till. Bukovina är i dag en del av Ukraina eller Rumänien, men så har det minsann inte alltid varit.

De här gränsländerna har mycket gemensamt i sin historia: De var agrart präglade, perifera områden med en låg ekonomisk utvecklingsgrad. Etniskt och konfessionellt var de brokiga lapp-täcken. Olika varianter av kristendom samexisterade och det judiska inslaget var starkt. Politiskt var zonen instabil. Man fick finna sig i att byta överhet med ojämna mellanrum. I Europas krig drabbades områdena hårt och i situationer då de sammanhållande imperiella krafterna var svagare blossade interna konflikter upp.

Prusins eruptiva zon (min benämning) slutar i norr med Estland. Jag häller före att han med fördel kunde ha förlängt den norrut och inkluderat också Karelen (möjligen också Ingermanland). Då vi väljer att jämföra Finland med något annat land skall vi gärna – åtminstone ibland – tänka i termer av alternativa kontexter. Det kan således vara både intressant och motiverat att jämföra vårt land med exempelvis Bessarabien (i dag delat mellan Moldavien och Ukraina). Bessarabien blev ryskt 1812 och erhöll en omfattande autonomi. Till skillnad från i Finland fanns det ingen i Bessarabien som såg den som ett värdefullt pund att förvalta och förmera. Den gick också ganska snart förlorad. Max Engman har berört detta i sin forskning.

Alltid då jag själv ägnar mig åt att jämföra inser jag utmaningen då jag ställs inför svårigheterna. Vi har starka nationella traditioner inom historieforskningen. Jag har under årens lopp medvetet velat skriva in mig i två, en finländsk och en svensk och jag ser det som en del av min uppgift att föra dem i dialog med varandra. Men Norden är självfallet mycket mer än bara Sverige och Finland. I det följande kommer jag att jämföra hur två nordiska länder, Sverige och Danmark, hanterade ett stort politiskt nederlag som drabbade dem nästan samtidigt i form av förlusten av ett stort territorium. För Sveriges del Finland 1809, för Danmarks del Norge 1814.

*

Det moderna Nordens politiska karta tog form under Napoleonkrigens tid. Perioden pekar med hela handen framåt mot suveränitet. Men alla nordiska länder var också i någon mening förlorare. Svenskarna förlorade till sin förskräckelse Finland. Finländarna hamnade mot sin vilja in i en ny politisk gemenskap som inte framstod som oproblematisch. Norrmännen tvingades in i en union mot sin vilja och danskarna förlorade Norge.

Men i de nordiska ländernas historiekultur har förlusten fått en undanskymd plats. Vi kan lägga märke till att samma ljusa bild är starkt närvarande i både Finland och Norge. Grunden lades i bågge fallen i det tidiga 1800-talet, närmare bestämt 1809, respektive 1814. Och verket avslutades med den fullgångna självständigheten ett sekel senare, 1905, respektive 1917. Ståle Dyrviks bok *Året 1814* (2005) som sammanfattar forskningen om Norge år 1814 talar för att historikerna i Norge kommit rätt långt i sina ambitioner att förstå händelserna utgående från dåtidens perspektiv. Vi har av allt att döma behållit mer av en oreflekterad och bejakande hållning till en teleologisk historiesyn i Finland än i Norge.

Finland fick i den dominerande bilden av vår historia sitt *annus mirabilis* med året 1809 med Borgå lantdag, ett år som i alltför hög grad har uppfattats som det nationella året noll. Biskop Jakob Tengström i Åbo var en av dem som mycket aktivt gick in för att göra övergången från svenska till ryskt styre så smidig som möjligt. I ett brev till en av sina förtroagna beskrev han kort efter att freden i Fredrikshamn var sluten förhållandena så här:

Man borde väl vara orimlig för att tro, att någon Finsk man, hög eller låg, i fjol skulle önskat hvad nu skett; men att man såsom förflytta människja borde och måste förutse det, är en helt annan sak.

Man hade förutsett det oönskade i Finland, och den som var klok anpassade sig till det ofrånkomliga. Norge fick sitt märkvärdiga år och sin politiska omstart några år senare. Det var efterlängtad gryning och ljus efter den långa mörka ”danskenatten” om vi får tro en populär uppfattning. Men de som skall ha levat i den långa natten upplevde av allt att döma inte ett stort mörker. Den 31 december 1814 skrev nämligen den norske slottsprästen Claus Pavels i sin dagbok:

[M]en Aarhundreder ere henrullede, og have været langt mindre mærkvaerdige end dette Aar. Ved dets begyndelse var vi Kongen af Danmarks Undersaatter, og hos 96 av 100 Nordmænd var det sikkerlig fast Beslutning at blive det til sidste stund.

Pavels hade självfallet inte tillgång till en opinionsmätning och hans exakta siffror skall därför tas med en nypa salt. Vi vet inte heller med någon exakthet hur folk tänkte i det svenska Finland 1809, men att räkna med så många som fyra av hundra skulle ha hoppats på att riket skulle sprängas framstår som överdrivet. Men sedan det öönskade blivit verklighet gick en del av eliten i Finland mycket målmedvetet in för att göra det bästa möjliga av den nya situationen och var mån om att framhålla för andra vad som var politiskt korrekt att tänka och säga. Finland var och skulle förbli en del av det ryska imperiet. Utmaningen bestod därför enligt den tongivande delen av eliten av att fylla autonomin med innehåll och ge finländarna ett maximalt handlingsutrymme. Inom en annan del av elitskicket och inom folkets djupa led var stämningarna andra. Man hoppades på en snar återförening med Sverige, vilket kom tydligt fram under Karl Johans och Alexanders möte i Åbo i augusti 1812.

Norge förenades med Sverige i en personalunion år 1814. Knappast någon i Norge ville efter 1814 se en återupprättad dansk-norsk dubbelmonarki. Det man i Norge hade divergerande uppfattning om var som den danske historikern Rasmus Glenthøj framhållit huruvida den politiska skilsmässan också skulle följas upp med en kulturell. Dansk kultur kunde mobiliseras som ett värn mot svenska amalgamningsförsök.

*

Den dominerande och politiskt korrekta berättelsen om 1809 och 1814 handlar i Norge och Finland om framgång och framtid. Men hur med Sverige och Danmark – vilken är den bild som möter oss här?

Också i Sverige har den framåtsyftande och politiskt tillrättagda historieskrivningen haft genomslagskraft. Den 17 september 1809 undertecknades den för Sverige så tunga freden i Fredrikshamn. På dagen 200 år senare kunde tidningen *Expressen* i en rubrik berätta för svenskarna hur förlusten av Finland var

"det bästa som hänt oss". Men så här har man inte alltid tänkt och förkunnat i Sverige.

Vårt skrå har fått ett nyvaknat intresse för materialitet, för föremålen. Jag vill därför trendkänsligt lyfta fram två små föremål, nämligen två mynt – ett svenskt från 1818 och ett danskt från 1819.

Karl XIII som länge varit skröplig dog i februari 1818. Han begrovs i Riddarholmskyrkan. Vid hans kista låg inte bara en eller så många som tre utan två kronor, den svenska och den norska. Senaste gången en kung hade krönts i Norge var 1514 och den norska kronan hade Karl Johan lätit tillverka. Till en kunglig begravning hörde kastpengar och på den som gjordes för Karl XIII:s begravning avbildades två kronor över en karta där man tydligt kunde se Finland. Inte bra, och fadäsen rättades till. På den kastpenningen som kom att spridas vilar kronorna på en kudde.

Det definitiva avskedets smärta kom fram på ett mynt också i Danmark. Ånnu år 1819 kom nämligen en dansk speciedaler som hade det norska lejonet i vapenbilden i omlopp.

*

Året 1809 är lågvattenmärket i svensk historia. En tredjedel av riket gick förlorad och gränsen mellan Sverige och Ryssland drogs genom Bottniska viken. Inte ens Åland hade gått att rädda. Huvudstaden hade förut legat centralt i ett rike som i hög grad var en maritim konstruktion. Nu låg Stockholm oskyddat i närheten av den nya gränsen.

Längtan efter revansch var stark i Sverige efter 1809, starkare än vad svenska historiker velat medge. Kronprins Karl Johan med en bakgrund som framgångsrik fransk marskalk var den som skulle göra det, men han kom inte att svara mot sådana förväntningar. Enligt honom måste man i Sverige inse att Finland hörde till det förlutna. För honom var Finland "det eviga träto äpple, som inleddt Sverige i alla de krig som förstört det" eller ett "testamente av krig och olyckor". Framtiden för Sverige fanns enligt Karl Johan i Norge. Utan Norge var det avlånga Sverige post 1809 för svagt för att överleva menade han insiktsfullt.

Karl Johan blev en besvikelse för de flesta i Sverige. Fantomsmärtan och ambitionen att återställa det gamla rikets gränser

kommer tydligt fram i den ursprungliga versionen av Esaias Tegnér:s kända dikt "Svea". En andra politiskt mer korrekt version av dikten innehöll de resignerat nyktra uppmaningarna att "inom Sverges gräns eröfra Finland åter" och "Gråt, Svea, hwad du mist; men skydda hvad du äger". Den här "tvättade" versionen gav Tegnér Svenska Akademiens guldmedalj år 1811, men den trycktes först år 1818 och var inte heller den kliniskt ren från revanschism. Den ursprungliga öppet mot Ryssland revanshistiska versionen spreds i handskrivna kopior över Sverige. Historikern gör klokt i att registrera just den här omständigheten. Vid denna tid var det handskrivna ordet inte särskilt underlägset det tryckta i opinionsbildningen.

Året 1814 förlorade Danmark Norge, allt medan ersättningen i söder för förlusten var nästan ingenting. Men det är inte till året 1814 vi skall gå om vi vill hitta den bästa parallellen till året 1809. Vi skall inte gå framåt utan bakåt i historien för att hitta ett fredsslut med motsvarande konsekvenser för Danmark. Jag tänker självfallet på 1658 då den danska huvudstaden hamnade i utkanten efter förlusten av Skånelandskapen. Året 1658 är en av smärtpunkterna i dansk historia. Ett år som utgör en om möjligt ännu större smärtpunkt är 1864. Lauenburg, Holstein och Slesvig gick ju det året förlorade till Preussen och skapade ett nationellt trauma som lindrades av "återföreningen" av Nordslesvig 1920. Åren 1658 och 1864 således, men av allt att döma inte 1814.

Men var det verkligen så att danskarna avstod från Norge med en axelryckning? Och hur skall vi i så fall förklara lättheten i skilsmässan? Rasmus Glenthøj uppmärksammar problematiken i sin gedigna doktorsavhandling (2010). Han skriver om hur en djup och omfattande sorg drabbade Danmark, ett mentalt tillstånd som särskilt hos den äldre generationen blev långvarigt. I prosa, dikt och brevväxling odlades hoppet om återförening tills sorgen av nödtvång omvandlades till skandinavism eller resignation – att skilsmässan mellan olika nationaliteter var både ofrånkomlig och nödvändig. Enligt Grundtvig (1831) hade skilsmässan det goda med sig att det blev klart vilka som av egen vilja önskade kvarstå i den danska gemenskapen. Det som gått förlorat skulle återvinnas inom de nya gränserna. Detta var som det redan framskyntat en tankegång som också präglade svenskt tänkande efter 1809.

Att Norge 1814 fick en modern konstitution och att det danska enväldet överlevde Napoleonkrigen fick länderna att gå i otakt och försvårade på sitt sätt en återförening. Den officiella danska politiken gentemot Norge blev glömskan. I tidningspressen krymptes informationen om förhållandena i Norge ned till ett minimum. Detsamma skedde i svensk press då det gällde Finland. Men som historikern Åke Sandström visat steg Finland fram i svensk press var gång den internationella storpolitiken tycktes öppna upp ett svenskt utrikespolitiskt handlingsutrymme.

Den svenska revanschismen växte sig stark år 1812 då Napoleons anfall på Ryssland gjorde det aktuellt för Sverige att välja sida i den pågående stora europeiska kraftmätningen. Kronprins Karl Johan valde samförstånd med Ryssland mot att Sverige fick Norge.

När den svenska kronprinsen mötte kejsar Alexander i Åbo i augusti 1812 var det för att manifestera det rysk-svenska samförståendet. Men en stor majoritet av svenskarna ville något helt annat än att "krama ryssar". Och följande år förundrade sig de svenska officerarna över hur det kunde komma sig att de befann sig på fel sida i rätt krig, i kamp med Ryssland mot Frankrike och Napoleon. Man borde ju ha gjort helt tvärtom. Under Krimkriget upplevde återföreningstanken en av sina högkonjunkturer i Sverige. Ett nytt inslag var den gryende svenska insikten att finländarna kanske inte längre ville återförenas. Ett nationsbygge hade inletts i den f.d. östra riksdelens.

Förlusten av Norge kvitterades inte med en dansk axelryckning, och det är svårt att mäta intensiteten i de svenska och danska fantomsmärtorna. Men det är ändå mitt intryck att den svensk-finska skilsmässan gjorde mer ont än den dansk-norska. En stark revanschism kom till ytan i Sverige efter 1809 men var finns samma svårtyglade ambition i Danmark?

Det kan ha varit fråga om en mer utvecklad förmåga till realism i Danmark än i Sverige. Man insåg att "loppet var kört", att inget någonsin skulle ge Norge tillbaka. För Sverige blev den norsk-svenska unionen som bekant en samlevnad i besvikelsens och resignationens tecken, en erfarenhet inte olik den frustrerade igelkottens på rotborsten. I ett memorandum från 1828 diskuterade den svenska diplomaten greve Gustaf Löwenhjelm "den beklagliga sinnesstämningen i Norge". Han framhöll hur Danmark lika litet

som Sverige hade glömt förlusten av Finland hade kunnat glömma förlusten av Norge. Men danska regeringen eller det danska kungahuset blåste inte under norrmännens missnöje. Att återerövra Norge var ett högriskprojekt och någonting mer än en lika lös union som den svensk-norska skulle man enligt den insiktsfulla bedömning Löwenhjelm gjorde minst av allt lyckas skapa.

Men Sverige präglades minsann inte heller av militär styrka efter 1809. Också här borde det ha funnit goda grunder till resignation inför det oundvikliga. Men ändå var det så att ryssar åren efter 1809 irriterat kunde ge uttryck för den svenska Finlandsfixeringen. Fanns det då inget annat svenskarna kunde ägna sina tankar åt, var den fråga som man ställde sig från rysk sida.

I Sverige illa dold vrede och revanschism, i Danmark sorg och acceptans. Det här är den skillnad jag tycker mig kunna se då jag jämför den svenska och danska känslolandskapen med varandra. Kanske får skillnaden i reaktion och attityd sin förklaring av hur starkt sammanbunden den helhet var som splittrades i två delar 1809 respektive 1814. Den norske historikern Øystein Rian har påpekat att graden av dansk-norsk integration var lägre än den svensk-finska. Danmark och Norge var för olika varandra – geografiskt, ekonomiskt och socialt – för att kunna växa samman lika starkt och omistligt som Sverige och Finland.

När det gäller språk och kultur fanns det ingen klyfta mellan danskt och norskt. Finska språket var däremot förvisso ett finskt särdrag, men på ett plan – det semantiska – var också finskan mycket svensk. Orden lät och låter olika men väcker exakt samma tankeinnehåll till liv på såväl svenska som finska. Och språket hade vid den här tiden inte den särskiljande kraft det omsider skulle få.

*

Historien var starkt närvarande i det tidiga 1800-talets Norden. På parallella sätt. I Norge gjorde Nikolai Wergeland en omtolkning som fick stor genomslagskraft. Han ville synliggöra danskarnas alla förbrytelser mot Norge för såväl norrmännens som Europas andra folk. Ingen i Danmark tog upp handsken men Wergelands historietolkning väckte bitterhet i Danmark. Också i Finland fick den tidigare politiskt korrekta tolkningen möta konkurrens från en

ny som var skräddarsydd för den nya politiska situationen. Enligt den gamla tolkningen hade Finland visserligen erövrats av svenskarna, men det gemensamma riket var till fördel för finländarna som fick en god samhällsordning. I den nya tolkningen var det en lycka att Finland blev ett ryskt storfurstendöme 1809. Den svenska tiden hade om och om igen gjort Finland till ett slagfält. Nu skulle freden bli bestående.

I Sverige var det glömskan snarare än minnet som dominerade. Den var påbjuden då det gällde Finland och drabbade också den avsatte kungen Gustav IV Adolf och hans familj. Karl Johan bar på en konstant rädsla för att den tidigare dynastin skulle göra come back på Sveriges tron. Därför genomdrev han 1811–12 ett omfattande *damnatio memoriae*. Gustav Adolfs namn och namnchiffer skulle avlägsnas från byggnader eller milstolpar, kungörelser som fanns uppsatta där folk rörde sig och som var undertecknade av honom skulle bytas ut. Porträtt på den förra kungen och hans familj skulle avlägsnas. Det är också vad som i hög grad genomfördes.

Också som död ställde Gustav IV Adolf till med bekymmer. Stoftet av kungen, hans son och sonson fördes under stor diskretion och som en familjeangelägenhet till Sverige och Riddarholmskyrkan så sent som 1884. Utrikesminister Carl Hochschild hade gett uttryck för sin skepsis när planerna diskuterades. Tiden var ännu inte mogen för detta, menade han. Kungen hade dragit många olyckor över landet, särskilt förlusten av Finland. Han förtjänade därför inte en plats i samma kyrka som den store Gustav II Adolf. Den fjärde av Gustaverna på Sveriges tron hade förminschat riket lika mycket som den andra gustaven hade ökat det och gett det ära ville utrikesministern ha sagt.

*

Professor Alma Söderhjelm (1870–1949) är en av fyra kvinnliga historiker som fått plats i den svenska tegelstenen *Svenska historiker* som utkom 2009. Boken, som är redigerad av Ragnar Björk och Alf W. Johansson, innehåller biografier över prominenta svenska historiker från Ericus Olai och Johannes Magnus till Sven A. Nilsson och Sten Carlsson. Alma Söderhjelm är den enda finländaren

(efter 1809) som fått den äran. Det sker med den rimliga motiveringens att hon verkade och blev namnkunnig i både Finland och Sverige. Vi påminns av detta om historieforskarna som nationalstatens prästerskap och om starka nationella traditioner där medlemskap i en utesluter vanligtvis delaktighet i en annan.

Alma Söderhjelm ägnade sig med intresse och framgång åt att studera det sena 1700- och tidiga 1800-talet. Det är lätt att förstå hennes fascination. Perioden är full av dramatik, gammalt bröts mot nytt, hela Europa var i smältdegeln under franska revolutionens och napoleonkrigens tidevarv. Och källorna flödar av information. Söderhjelm såg själv en förskjutning i sin intressefokusering, från politisk historia till personhistoria och kärlekshistorier. ”Ty sedan, när man levt ett helt långt liv, förstår man till och med att det inte finns något personligt liv utan kärlek”, skrev hon i sina memoarer. Vackert sagt, och tänkvärt.

För egen del har jag inte kommit så långt att ”gammal politik” skulle ha slutat intressera, särskilt inte så länge jag får tala och skriva om det som ”politisk kultur” och integrera vanligt folk som en maktfaktor i min analys. Men jag har med allt större intresse börjat läsa välskrivna biografier. Så därmed är någonting kanske på gång, en förändring som är möjlig att beskriva som en åldersbetingad förskjutning i intressefokuseringen.

Texten återger undertecknads Alma Söderhjelmföreläsning vid Åbo Akademi den 23 maj 2012.

Litteratur i urval

- Bagge, Sverre & Knut Mykland, *Norge i dansketiden*, København 1987.
- Björk, Ragnar & Alf W. Johansson (red.), *Svenska historiker från medeltid till våra dagar*, Stockholm 2009.
- Böök, Fredrik, *Esaias Tegnér. Till 1814*, Stockholm 1917.
- Dyrvik, Ståle, *Året 1814*, Oslo 2005.
- Edgren, Henrik, *Publicitet för medborgsmannavett. Det nationellt svenska i Stockholmstidningar 1810–1831*, Uppsala 2005.

- Ekedahl, Nils (red.), *En dynasti blir till. Medier, myter och makt kring Karl XIV Johan och familjen Bernadotte*, Stockholm 2010.
- Engman, Max, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809*, Stockholm 2009.
- Engman, Max & Åke Sandström (red.), *Det nya Norden efter Napoleon*, 25:e Nordiska historikermötet, Stockholm den 4–8 augusti 2004, Stockholm 2004.
- Engman, Max & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors och Stockholm 2008.
- Glenthøj, Rasmus, *På fædrelandets alter. National identitet og patriotisme hos det danske borgerskab 1807–1814*, København 2007.
- Glenthøj, Rasmus, *Fælles kultur – forskellige nationaliteter. De borgerlige eliters skabelse af en national identitet i Danmark og Norge 1807–30*, Ph.d.-afhandling ved Institut for Historie, Kultur og Samfundsbeskrivelse, Syddansk universitet 2010.
- Hirdman, Yvonne, *Den röda grevinnan. En europeisk historia*, Stockholm 2010.
- Hårdstedt, Martin, *Omvälningarnas tid. Norden och Europa under revolutions- och Napoleonkrigen*, Stockholm 2010.
- Olausson, Magnus & Eva-Lena Karlsson (red.), *Härskarkonst, Napoleon, Karl Johan och Alexander*, Stockholm 2010.
- Prusin, Alexander W., *The Lands Between. Conflict in the East European Borderlands 1870–1992*, Oxford 2010.
- Rian, Øystein, ”Norge i den oldenborgske staten. Om hvorfor det norske riket ble et nordiskt annerledesland”, i Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Maktens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Helsingfors och Stockholm 2008.
- Stråth, Bo, *Sveriges historia 1830–1920*, Stockholm 2012.
- Söderlind, Solfrid, ”Gustav IV Adolfs synliga försvinnande”, i Lars M. Andersson, Lars Berggren & Ulf Zander (red.), *Mer än tusen ord. Bilden och de historiska vetenskaperna*, Lund 2001.
- Tandefelt, Henrika, *Borgå 1809. Ceremoni och fest*, Helsingfors 2009.
- Villstrand, Nils Erik *Riksdelens Stormakt och rikssprängning 1560–1812*, Helsingfors 2009.
- Villstrand, Nils Erik, *Furstar och folk i Åbo 1812*, Helsingfors & Stockholm 2012.

Carl Johan og propagandakrigen om Norge 1812–1814

Ruth Hemstad

I begynnelsen av september 1812 var Madame de Staël på vei fra Russland via Finland til Sverige og Stockholm. Den franske forfatteren – kjent for sine litterære salonger – var tidens kanskje mest kjente, mest omdiskuterte, og etter mange meninger mest betydningsfulle kvinne. I hennes erindringer fra reisen skriver hun om det kalde og barske Finland, med få byer og få innbyggere. Pariserinnen, som levde for og gjennom et intenst sosialt liv, kommenterer at ”Här i Norden [(på landsbygden)...] finns inga brännpunkter, ingen konkurrens, inget att tala om och väldigt lite att göra [...]” (sitert etter Klinge, 2009, 322).

Madame de Staël kom rett fra tsar Alexander I, som hun hadde truffet både før og etter tsarens møte med Carl Johan i Åbo. Hun var på vei til sin gamle venn Bernadotte, som siden deres forrige treff i 1802 hadde steget til stjernene som kronprins i Sverige. I beretningen omtaler hun tsaren som en regent med forståelse for folkets frihet, som lar finnene beholde sine privilegier. Så kommer det: ”I varje fall gjorde seklets stora tanke om de naturliga gränserna Finland till en nödvändighet för Ryssland, på samma sätt

som Norge är nödvändigt för Sverige". Der man ikke er klar over denne selvfølgelighet så vil krigen bare fortsette, konkluderer hun.

Om dette faktisk var skrevet ned under reisen, vites ikke. Bæretningen, med originaltittelen *Dix années d'exil*, ble utgitt posthumt i 1821 og oversatt til svensk allerede året etter. Men det er fullt mulig at Madame de Staëls tanker om naturlige grenser, og Norges nødvendighet for Sverige, var ferdigtenkt allerede før hun kom til Stockholm. Dette har trolig vært et tema i hennes samtaler med tsaren i Russland. Det ble neppe mindre viktig under hennes drøyt halvårige opphold i Stockholm, med ukentlige samtaler med Carl Johan. Og det ble et gjennomgangstema i Carl Johans propagandaoffensiv fra høsten 1812 (Hemstad, 2012a). I denne virksomheten spilte Madame de Staël, og ikke minst hennes følgesvenn og personlige, lønnede sekretær, den tyske forfatteren og litteraturkritikeren August Wilhelm von Schlegel, en betydelig rolle. Jeg kommer tilbake til disse to.

Opplysnings- og Napoleonstidens geopolitiske tenkning om naturlige grenser, om hav som skiller istedenfor å forene – eller som Nils Erik Villstrand har formulert det: "Havet skiljde åt och grannen förenade" (Villstrand, 2009, 320) – disse tankene utmyntet Carl Johan for Sveriges del i begrepet om 'Den Skandinaviska halön'. Dette var et potensielt mektig og ikke uskyldig geopolitisk begrep. Det var et begrep som først fikk sin relevante, politiske betydning etter tapet av Finland i 1809, i transformasjonen av Sverige fra et firkantet til et avlangt, et mer rektagulært land. Carl Johan brukte begrepet bevisst og målrettet, både utad og innad. Innad ble det tatt i bruk som hjelp i den nødvendige mentale omorienteringen, påpeker Villstrand (Villstrand 2009, 319). Av måten det ble gjort på, og av reaksjonene å dømme, virker det som begrepet var nytt eller i hvert fall ble brukt på en ny måte. Den ideologiske legitimeringen av den nye geografien som noe naturgitt (Berg 2012, 453), fikk ikke stå uimotsagt, hverken fra dansk, norsk eller engelsk side, som vi skal se.

Ifølge denne form for naturdeterminisme hadde naturen selv bestemt Norges og Sveriges forening. Slik het det som nevnt i den svenske propagandaen fra 1812 av. Dette ble et av kronargumentene i de mange skriftene fra Carl Johans side, både overfor egne landsmenn, nordmennene og internasjonalt. I tillegg kommer også

kulturelle, økonomiske og politiske argumenter. Det ble spilt på en skandinavistisk retorikk som fremhevet fellesskapet. Det ble gitt økonomiske løfter og ikke minst ble nordmennene lovet utstrakt selvstyre og til dels en egen konstitusjon (Hemstad, 2013b). Som i all krigspropaganda ble motparten rakket ned på. Kritikken rettet seg særlig mot Danmark, den danske kongen, og ikke minst Danmarks allierte – despoten Napoleon.

Sveriges ønske om erobring av Norge var ikke ny med Carl Johan. Det går en klar linje i hvert fall tilbake til Gustav 3. Men Carl Johan gjorde denne politikken til sin, droppet enhver tanke om tilbakeerobring av Finland – i hvert fall fra 1812 av, og valgte, som Villstrand har påpekt, en uvanlig alliert – erkefjenden Russland (Villstrand 2009, 320.).

Dette var ikke en ukontroversiell strategi eller et lettselgelig budskap. For å nå målet om en union mellom Norge og Sverige, jobbet Carl Johan både strategisk overfor stormaktene, diplomatisk og militært, men også gjennom propaganda overfor nordmennene og overfor et internasjonalt publikum. Propagandavirksomheten i Norge gikk hånd i hånd med spionasje og invasjonsplaner i gjentatte omganger fra svensk side på begynnelsen av 1800-tallet (Weibull 1957). En tilsvarende virksomhet, men i mindre skala, finnes i 1808–09 (Ottosen 2012).

Den nye strategien måtte forankres i en tradisjonelt franskvennlig og russiskfiendtlig svensk opinion, den måtte brukes for å bearbeide en motvillig, svenskfiendtlig norsk opinion og den måtte utnyttes for å sikre europeisk støtte, ikke minst engelskmennenes, til Carl Johans planer. I alle disse retningene utformet Carl Johan propagandaskrifter og brukte ulike påvirkningskanaler. Det er denne virksomheten jeg skal se nærmere på i det følgende. Det er et omfattende materiale, som i begrenset grad har vært studert. Her vil jeg bare peke på noen hovedtrekk og gi noen eksempler, primært fra 1812 og 1813. I 1814 går det hele over i en annen fase etter Kielfreden i januar.

Kampen om opinionen

Carl Johan var svært bevisst opinionens betydning og skaffet seg tidlig en rekke håndgangne menn – og en kvinne – blant publisistenes rekker, i tillegg til å stramme inn på den nye trykkesfriheten i Sverige ved første og beste anledning, allerede i 1812. ”Ehuru af alla krig, det med pennan, är det mest öfwerflödiga, böra likwäl våra grannar ej heller i detta afseende finna oss dem något skyldiga” heter det i et skrift fra juni 1813, der Schlegel trolig er den som har ført pennen, og som var svar på en artikkel i en dansk avis (Swar på... 1813).

Grev Georg Adlersparre var en av dem Carl Johan lyttet til i dette spørsmålet. I 1811 skrev han til kronprinsen: ”enligt min åsikt kan detta land [Norge] icke förvärvas med mindre man tager den bland norrmännen härskande allmänna meningen till bundsförvant” (Schinkel 1855, 360). Allerede i 1803 hadde man fra svensk side snakket om ”dette lilla hemliga opinionskrig” om den langsiktige strategien for å overbevise nordmennene (”Apostill från baron G. Lagerbjelke till general Toll”, Schinkel 1854, bilag 6, 454–56). Det var en forestilling i Sverige at nordmennene kunne la seg lokke over til deres side. Det fantes miljøer i Norge som var misfornøyd med det danske eneveldet, og ikke minst med Norges miserable økonomiske situasjon etter 1807, da Danmark etter britenes flåteran ble alliert med Napoleon, og blokaden rammet den danske kornforsyningen til landet. Samtidig var det nok slik at det som fantes av skepsis og hat til Sverige i Norge ikke ble noe mindre verken av de svenske lokkebrev, som de også ble kalt, eller de danske og norske kampschriftene som tok til motmæle.

Det finnes generelt en rekke samtidige uttrykk, fra begge sider, for den betydningen man tilla kampen med pennen. Carl Johan hadde behov for å styrke sin posisjon, både hjemme og ute, og det falt naturlig for ham å bruke propagandaens virkemidler (Scott, 1968, 16–17). Han hadde en lærermester som tok i bruk alle propagandaens – og sensurens – muligheter: Napoleon. Den frittalende Madame de Staël ble til slutt forvist fra Frankrike da hennes bok om Tyskland, *D'Allemagne*, skulle trykkes i 1810. Begrunnelsen var at hun var for lite fransk. I stedet fortsatte hun sitt korstog mot eneherskeren fra andre kanter av Europa. Hennes fremste

motkandidat til den franske tronen var nettopp Carl Johan. I den kabalen var både Finland og Norge av helt underordnet betydning. Men hennes forsvar for frihet, folkenes rett og konstitusjoner kan ha virket positivt i forsvaret for den norske Grunnloven høsten 1814 (Weibull 1957; Steinfeldt 2012, 191–219; 208–09).

Når det gjelder de skriftlige kanalene som opinionen ble forsøkt påvirket gjennom, var det en rekke ulike genre som ble tatt i bruk: fra publiserte traktater og rapporter, til fingerte brev og samtaler, proklamasjoner og deklarasjoner, bulletiner, krigserklæringer, sirkulærer, artikler i aviser og tidsskrifter – både i inn og utland, særtrykk av artikler – gjerne med kommentarer og fotnoter, ordrer og diplomatiske aktstykker, taler, dikt og sanger, historiske fremstillinger og vedlegg i form av bl.a. brev og depesjer. Det var håndskrevne skrifter og lange brev og trykte utgivelser i ulike formater – mange av dem i lite format og med få sider. Skriftene skulle helst være enkle å produsere og å spre, og flere av dem ble trykt på det svenske felttrykkeriet. De ble til dels utgitt i mange land og på flere språk. Flere skrifter ble produsert i store opplag og ble forsøkt spredt via post, kurører og via agenter langs grensen til Norge. Den svenske propagandaaksjonen fikk svar på tiltale – den ble møtt av en rekke danske, norske og engelske motskrifter.

Propagandakrigen om Norge ble ført både i og utenfor Norden – i skandinaviske og i franske, engelske og tyske skrifter. Den hadde sitt høydepunkt i 1813 og 1814. Hvordan artet denne propagandakrigen seg, hva slags skrifter var det snakk om, hvilke argumenter ble brukt og hvem var de sentrale aktørene? Hvordan ble disse skriftene mottatt og hva slags reaksjoner skapte de? Det er bare noen av de aktuelle spørsmålene man kan stille til dette materialet, og som det skal gis noen antydende svar på. I stor grad forholdt skriftene seg til hverandre, argumenter ble gjentatt, motsagt og tilbakevist i flere omganger. En artikkel i en avis i et land kunne utgis som et separat trykk utstyrt med en rekke kritiske kommentarer i et annet land, og i neste omgang inngå i nye skrifter med fotnoter eller kommentarer til kommentarene i nok et land.

Kampen om Norge var ikke bare en kamp mellom stormaktene, og en kamp som ble ført utenfor Norge, som det har vært hevdet av norske historikere (Steen 1951, 15). Det var også en kamp *i* Norge, og *om* den norske folkemeningen. Samtidige kilder forteller at

Norge nærmeste ble ”oversvømmet” av opprørske proklamasjoner (Danska krigsförklaringen...1813). Om de hadde noen *avgjørende* betydning kan diskuteres, men *uten* betydning var de nok ikke. Til det var den samtidige oppmerksomheten rundt skriftene altfor stor.

1812 – oppstart

Første fase i Carl Johans propagandavirksomhet kom i etterkant av den svensk-russiske traktaten våren 1812, og var tett koblet til de diplomatiske manøvrene. Sommeren 1812 startet Carl Johan en propagandaoffensiv rettet mot nordmennene for mentalt å berede grunnen for sin store plan. Parallelt med planer om svensk angrep på Sjælland, med russisk hjelp, forsøkte man å påvirke den norske opinionen gjennom flyveblad, distribuert over grensen. Opphavsmenn til disse skriftene var Georg Adlersparre og Baltzar von Platen (Weibull 1957).

Det startet med to håndskrevne flyveblad som ble spredd i Norge gjennom et agentnettverk langs grensen. Skriftene ble foregitt å komme fra den svenske riksdagen, som igjen var samlet i Örebro, fra 13. april 1812. I ”Utdrag af ett Bref från en Riksdagsman i Örebro till en Norrsk Patriot” snakkes det om ”två Brödrafolk [...] i det af naturen fria och sjelfständiga Norden (sitert etter Nielsen 1888, 527–29)”. Her blir geografiske argumenter brukt mot den dansk-norske foreningen: Faren for et angrep fra norsk side består ”så länge Norrige lyder under ett annat folk, hvars Geographiska läge sammanbinder det med Europas fasta land och följakteligen måste vara slaf derunder”. Geografien taler derimot for en norsk-svensk forening. Det snakkes om ”den onaturliga striden emellan Nordens Inbyggare, af naturen så synbart ämnade att bista hvarandra såsom Bröder, att vara förenade i Broderliga band [...].”

Dette svenske Norden er et mer begrenset Norden enn det danske Norden – slik det kom til uttrykk i en rekke skrifter fra dansk side i 1808 og 1810, i forbindelse med det planlagte angrepet på Skåne i 1808–09 og som en agitasjon for den danske kongens kandidatur ved tronfølgervalget i Örebro i 1810 (Hemstad 2012a).

Det svenske Norden er begrenset til den skandinaviske halvøy. Men ennå blir ikke dette begrepet tatt i bruk i skriftene.

I et nytt ”brev” samme år, ”Andra Brefwet från en Svensk Riksdagsman till en Norrsk Patriot”, følges begrepsbruken opp i en litt annen retning. I dette skriften introduseres begrepet ”Nordriket”. Det pekes også her på geografiens strategiske betydning: ”Och hwilken magt i Europa skulle våga anfalla *Nordriket*, som försvaras af sina Haf, sina sky-höga berg och sina Nordiska arm[e]-er? (sitert etter Nielsen 1888, 529–533)”.

Hva slags inntrykk disse skriftene har gjort, vet vi ikke så mye om, men det finnes en rekke varianter av disse skriftene i norske, danske og svenske arkiver, som tyder på at de ble spredt ganske vidt. Som Villstrand har pekt på, var ikke det håndskrevne ordet særlig underlegent det trykte i opinionsdannelsen på denne tiden (Villstrand 2009, 327). Det finnes flere eksempler på latterliggjøring av disse skriftene i norske brev og dagbøker. De håndskrevne ”brevene” ble etterfulgt av en rekke skrifter, primært trykte, i 1813–14, som en del av en større, systematisk kampanje fra Carl Johans side for å påvirke den norske opinionen. Begrepet om Nordriket ble lagt til side. Men den geografiske tenkningen som ligger bak er tydelig, og utmyntes som nevnt i begrepet om den skandinaviske halvøy.

Fra januar 1813 brukes begrepet offensivt og utadrettet. Den neste fasen i Bernadottes propagandavirksomhet var både rettet mot et internasjonalt og et nordisk publikum. Igjen var det en parallel virksomhet. Skriftene utgis parallelt med forhandlingene med England, som 3. mars førte til den svensk-engelske traktaten, der England, med henvisning til den svensk-russiske traktaten fra året før, lovet å støtte Sveriges krav på Norge. Denne traktaten ble våren 1813 publisert i Sverige, både i en fullstendig og en forkortet versjon. Målgruppen var både svenske og norske leser.

I forkant av traktatinngåelsen ble to franskspråklige skrifter sendt ut fra Bernadottes stab. Den ene var signert utenriksminister Lars von Engeström, og er i formen en rapport til den svenske kongen om de svensk-franske forbindelsene siden 1810, med gjen-givelse av diplomatiske aktstykker (Engeström 1813). Rapporten skulle begrunne den endrede orienteringen mot England og Russland. Rapporten er datert 7. januar og ble distribuert i Europa våren 1813 (Scott 1968, 17). Blant annet ble skriften oversatt og gjengitt i

The Times i midten av februar over flere numre. Den ble også utgitt på svensk.

Det andre skriftet er ført i pennen av alt nevnte August Wilhelm von Schlegel. Madame de Staël har nok også medvirket til dette skriftet, selv om det først og fremst er Schlegels verk – på oppdrag for og i forståelse og samarbeid med Bernadotte (Brandt 1919, 145–47). Madame de Staëls nære venn Benjamin Constant ble også trukket inn i dette arbeidet i 1814. Schlegel ble engasjert av Carl Johan som lønnet skribent med tittelen regjeringsråd. Sammen med Madame de Staëls sønn Albert ble han med Bernadotte på felttoget i Europa (Scott 1968, 24). Schlegel skrev flere sentrale pamfletter for Carl Johan, både i 1813 og 1814. Madame de Staël dro i juni 1813 fra Stockholm til London og fortsatte sin propagandavirksomhet på ulike måter der.

Schlegels skrift, *Sur le système continental et sur ses rapport avec la Suède*, ble utgitt anonymt på fransk i Stockholm, med foregitt trykkested Hamburg, i februar 1813. Skriftet ble oversatt til engelsk, tysk, russisk og svensk, til dels i parallelle versjoner. En engelsk versjon, som ble utgitt i London og Boston sommeren 1813, ble publisert under Madame de Staëls navn, med en spisset tittel: *An Appeal to the Nations of Europe against the Continental System*. Skriftet ble lest i flere land, og utløste en rekke motskrifter, på svensk, dansk, engelsk og tysk.

Hva var så Carl Johans budskap i dette skriftet? Av de 64 sidene i skriftet brukes mesteparten av plassen på en kritisk gjennomgang av Napoleons despotiske styre i Europa. Men først og fremst var skriftet et forsvar for de svenske politiske planene, for alliansene med Russland og England og ikke minst for Bernadotte selv.

Det var de avsluttende sidene om Danmark og Norge som provoserte fram en rekke motskrifter. I en av disse heter det: "Det er Kundgiørelsen af denne Åboeske Convention, som Autor af Skriftet om Continental-Systemet, vilaabne Veien for", og som for å unnskydde den, begynner med ufortjent kritikk av Danmark, som Peter Lotharius Oxholm slår fast i sin kritiske gjennomgang av skriftet, utgitt under pseudonym (Olufsholm 1813, 9). Innledningen om revolusjonen bidrar ikke med noe nytt, mener han, men "synes alene at være en Slags Indledning til hans egentlige Formaal, som er, at sætte Dannemarks Forhold i denne lange

Revolutions-Periode, som endnu langt fra ikke er til Ende, i et lastværdigt Lys [...]. Formålet er for lengst bestemt: "Dannemark skal og bør opfres, for at forstørre Sverrig (Olusfholtm 1813, 3)".

For avslutningsvis i *Sur le système continental* reises spørsmålet om hva tidens europeiske forhold innebærer for Sverige og den svenske politikken, og her lanseres Carl Johans Norgesplaner. I en sentral passasje spørres det hvorfor Sverige ikke skal utnytte seg av sin fordelaktige posisjon, plassert mellom to hav. "From time immemorial her inhabitants have been fed by the watery elements that surround, what may be termed the Scandinavian peninsula (Staël-Holstein 1813, 58.)". Skriften munner ut i Sveriges primære ønske, en forening med Norge: "The acquisition of Norway to Sweden, the most desirable of any she could make [...]", som det påstås at Napoleon bestemt vil sette seg imot (Staël-Holstein 1813, 61).

At begrepet om den skandinaviske halvøy for alvor introduseres som et politisk-geografisk begrep i dette skriften tyder både måten det blir presentert på – "may be termed" – og noen av uttalelsene i de mange motskriftene som kom. Et av svarene var Andreas Andersen Feldborgs skrift *Cursory Remarks on the meditated Attack on Norway*, som også ble oversatt og utgitt i Norge i 1814 (Feldborg 1814). Danske Feldborg, bosatt i England, kommenterer på flere punkter den skandinaviske begrepsbruken i det som tilsynelatende var Madame de Staëls skrift. Betegnelsen "modern Scandinavians" utstyres med en utdypende fotnote om at svensker som kommer til Tyskland "immediately assumed the appellation of SCANDINAVIANS, which certainly meant more than met the eye (Feldborg 1813, 2)". Den skandinaviske halvøy som begrep blir her betegnet som Madame de Staëls "new Geographical Nomenclature" (Feldborg 1813, 48).

Der de svenske skriftene peker på Bernadotte som Europas redder mot Napoleons despoti, peker mange av de danske og engelske skriftene på parallellene mellom Bernadotte og Bonaparte. I England gikk opposisjonen skarpt ut mot Schlegels skrift. Det geografiske – for ikke å si geometriske – argumentet ble imøtegått. Et annet sentralt poeng fra Bernadottes kritikere var av folkerettlig karakter: Et folk kan ikke behandles som en flokk med kveg, som kunne overføres fra den ene herskeren til den andre. Dette ble et viktig argument både fra norsk, dansk og den engelske

opposisjonens side, og ble drøftet i det britiske parlamentet i mai 1814. Interessant nok hadde Schlegel fremført samme resonnement i sitt skrift – men da hadde spørsmålet vært om det spanske folk. Nordmennene var imidlertid bare en del av det danske riket, som kongen hadde lov til å gi fra seg for å redde resten, som det het i det svenske forsvaret, og fra den engelske toryregjeringens side. Dette skulle bli et svært omstridt argument etter Kielfreden i 1814.

I en anmeldelse av Schlegels skrift i *Critical Review* i 1813 angripes Carl Johans geopolitiske retorikk i skarpe ordelag, men også det folkerettslige problemet betones:

The possession of Norway, it is said, would give a more circular and compact form to her [Sweden's] territory, and unite her dominions in one homogeneous mass. All this may be very true; but are governments to commit injustice and robbery, in order to improve the geometrical figure of their dominions? The Norwegians are happy under the paternal protection of the Danish government. Why, then, should they be transferred to another power, like a flock of sheep or a drove of oxen? (*Critical Review* 1813, 522).

For å oppsummere: Fra 1812 av tok Carl Johan propagandaens virkemidler i bruk, både overfor sine nye landsmenn, og overfor en nordisk og internasjonal opinion. Dette var også en del av 1812-års politikk. Det gjaldt å gjøre den nye strategien om en forening mellom Sverige og Norge, som en kompensasjon for tapet av Finland, kjent og akseptert, både hjemme og ute. Et nøkkelbegrep her er den Skandinaviske halvøy og forestillingen om naturlige grenser. Mye sto på spill, og opinionen var på vei til å bli en makt man måtte ta hensyn til. En rekke ulike sjangre ble brukt i denne kampen med blekk, og Carl Johan hadde mange hjelpere, både nordisk og internasjonalt. Men det holdt ikke bare å bruke pennen som våpen i kampen for å erverve Norge, ved siden av diplomatiske manøvrer. De svenske skriftene ble møtt av en rekke protester fra dansk, norsk og engelsk side. Den norske opinionen var ikke fullt så lett påvirkelig som man hadde håpet på fra svensk side. Militære virkemidler måtte til – både mot Danmark, ved årsskiftet 1813–14, og i neste omgang også direkte mot Norge selv. Carl Johans proklamasjoner om det glade fredsbudskap fra Kiel ble møtt av den danske prins Christian Frederik, som fra sin ankomst til Norge i mai 1813 mobiliserte det norske folk. Også han bevæpnet seg med

proklamasjoner, tilbakeholdelse av informasjon og demonisering av fienden.

Litteraturliste

- Berg, Roald (2012) "Med Fridtjof fra Sogn til Sydpolen – Tegnér på norsk 1820–1928", i Christer Kuvaja & Ann-Catrin Östman (red.), *Svärdet, ordet och pennan – kring människa, makt och rum i nordisk historia*. Festskrift till Nils Erik Villstrand den 24 maj 2012, Åbo: Skrifter utgivna av Historiska Samfundet i Åbo XII, 449–470.
- Brandt, Otto (1919) *A. W. Schlegel. Der Romantiker und die Politik*, Stuttgart & Berlin.
- Critical Review (1813)* London, vol. 3.
- Danska krigsförklaringen emot Sverige, daterad Köpenhamn den 3 september; tillika med allians-traktaten imellan Frankrike och Dannemarck af d. 10 juli 1813* (1813) Stockholm.
- Engeström, Lars v. (1813) *Rapport, à sa majesté le roi de Suède, par son ministre d'état & des affaires étrangères, en date de Stockholm le 7 janvier 1813*, Stockholm.
- Feldborg, Andreas Andersen (1813) *Cursory Remarks on the meditated Attack on Norway, comprising strictures on Madame de Staël Holstein 'Appeal to the Nations of Europe'; with some historical and statistical fragments relating to Norway*, London.
- Feldborg, Andreas Andersen (1814) *En stemme fra England om Noregens nuværende Anliggender, især om Norges Afstaelse*, Kristiania.
- Hemstad, Ruth (2012a) "Fra 'det förenade Scandinavien til' 'den Skandinaviska Halfön'. Skandinavistisk propaganda før skandinavismen, 1808–1814", i Hanne Sanders (red.), *Skandinavismen*, Lund: Centrum för Danmarksstudier (under utgivelse).
- Hemstad, Ruth (2013b) "[...] oversvømmet Norge med oprørske Proclamationer. Svensk propaganda i Norge 1812–1813", i Odd Arvid Storsveen (red.), *Veivalg i Norden 1809–1813*, Oslo (under utgivelse).
- Klinge, Matti (2009) *Napoleons skugga. Baler, bataljer och Finlands tillkomst*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Nielsen, Yngvar (1888) *Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans samtid 1779–1840*, 1. del 1779–1814, Kristiania.

- Olufsholm, Philip Ludvig (1813) *Anmærkninger i Anledning af det Nyelig i Sverrig, under det foregivne Trykkest Hamborg, udkomne Skrift: Sur le système continental et sur ses rapports avec la Suede*, København.
- Ottosen, Morten Nordhagen (2012) "Gustav IV Adolf og Norge", i *Historisk tidsskrift (Norge)*, b. 91, nr. 2, 221–50.
- Schinkel, B. von (1855) *Minnen ur Sveriges nyare historia*, b. 6, Stockholm.
- Schinkel, B. von (1854) *Minnen ur Sveriges nyare historia*, b. 4, Stockholm.
- Scott, Franklin D. (1968) "Propaganda Activities of Bernadotte, 1813–1814", i Donald C. McKay (ed.), *Essays in the history of modern Europe*, Freeport, New York.
- Staël-Holstein, Madame de [i.e. A. W. von Schlegel] (1813) *An Appeal to the Nations of Europe against the Continental System*, London.
- Steen, Sverre (1951) 1814, b. 1 i *Det frie Norge*, Oslo.
- Steinfeldt, Torill (2012) "Norden under oppbrudd. Madame de Staël, Frederikke Brun og striden om Norge 1812–1814", i *Historisk Tidsskrift (Norge)*, b. 91.
- Swar på den i Köpenhamnska Stats-Tidningen för den 4 Juni 1813 införde Artikel, om de till Danmark af Sverige och England gjorda framställningar* (1813) Stockholm.
- Villstrand, Nils Erik (2009) *Riksdelens Stormakt och rikssprängning 1560–1812*, b.2 i *Finlands svenska historia*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
- Weibull, Jörgen (1957) *Carl Johan och Norge 1810–1814. Unionsplanerna och deras förverkligande*, Lund.

Danmark og 1814

De danske reaktioner på nederlaget og adskillelsen fra Norge

Rasmus Glenthøj

Undergangen

Vinteren 1814 var usædvanlig kold. Enorme snemasser spærrede vejene, mens floden Elben ved den danske stats sydgrænse var fråset til is. For at overleve kulden måtte den danske hær, der var samlet på Fyn, følde vejtræer, rive plankeværk og sågar hele huse ned for at skaffe sig brænde til at holde sig i live. Det var imidlertid ikke eneste overlevelseskamp, som soldaterne var en del af. De var blandt brikkerne i en magtkamp mellem den danske og svenske stat, der havde stået på i århundreder, og som nu stod foran sin afgørelse: kampen om magten i Norden i almindelighed og om herredømmet over Norge i særdeleshed.

I slutningen af 1813 var Slesvig og Holsten blevet besat af en russisk-svensk hær under ledelse af Sveriges kronprins Karl Johan, der truede den danske stat på dens eksistens. For Frederik 6. af Danmark og Norge stod valget mellem at kaste hæren ind i en heroisk dødkamp eller at imødekomme Karl Johan krav om at afstå Norge. Den svenske prins drøm var den danske konges mærerdit. Danmark og Norge havde været forenet siden 1380, og den

enevældige monark var ifølge Kongeloven forpligtet til ikke at afstå nogen af sine riger.

Frederik 6. stod ikke alene til ansvar for sine undersætter, men i sine egne øjne også i forhold til Gud, sine forfædre i himlen og sine efterfølgere på tronen. Ren og skær nødvendighed dikterede imidlertid fred for enhver pris. På renden af et mentalt sammenbrud godkendte Frederik 6. de fredsforhandlinger, der ledte til Freden i Kiel. Den efterlod Frederik 6. som Napoleonskrigernes territorielt største taber og bragte den 434 år lange union mellem Danmark og Norge til ophør.

1814 var det ubetinget største territorielle tab i den danske stats historie og befolkningsmæssigt var tabet ligeså stort som i 1864. Økonomisk var adskillelsen en katastrofe, og situationen blev kun værre af den blev forbundet med statsbankerotten i 1813 og en efterfølgende europæisk depression, der varede i 15 års. Politisk rejste Danmark sig aldrig. Danmark gik i 1814 fra at være en stat af 2. rang med en nordeuropæisk indflydelse til en småstat af 3. eller 4. rang, der levede på Stormagternes nåde.

Det dansk-norske forhold før 1814

Ifølge digterpræsten Thomas Kingo udgjorde Danmark og Norge to ”tvillingeriger”. Betegnelsen var ikke blot et led i enevældens propaganda, men dækkede over et særligt dansk-norsk fællesskab, der ikke alene bestod af fælles konge, flåde, administration, lovgivning og handel, men også gennem familie, venskab og kulturelle bånd som sprog, uddannelse, historie, myter, litteratur og offentlighed. Et fælleskab, der kun var blevet styrket gennem krigene mod Sverige, der havde skabt en fælles fjende og fortællingen om fælles sejre, helte og nederlag.

Det dansk-norske fællesskab blev imidlertid opfattet forskelligt i de to riger. I Danmark regnede man nok nordmændene som et selvstændigt med en karakter, men danskerne nedspillede ofte forskellen mellem dansk og norsk, og betragtede til tider nordmændene ”aldeles som Danske”. Ikke kun danskere, men også normænd, talte i nogle tilfælde direkte om de to nationer som et folk. Det dansk-norske fællesskab udgjorde en nordisk enhed i den

multinationale stat, der blev styret fra København. I en periode, der var præget af en såkaldt nordisk renæssance og en den gryende romantik dyrkede man i Danmark i ligeså høj grad det nordiske som det specifikt danske.

Nordmanden blev anskuet som et menneske, der i højere grad end danskeren, var frimodigt og levede i pagt med naturen. Hertil blev lagt forestillingen om en særlig norsk kongetroskab. Men på trods heraf, så blev begreberne Danmark, dansk og danskhed i nogle sammenhæng anvendt om både danskere og nordmænd på samme måde som England og engelsk til tider blev brugt som synonym for britisk. Der var fra dansk side ligefrem forslag fremme om, at man ligesom England og Skotland skabte et fælles navn for foreningen, der skulle være Dannora eller Dannorig.

Sproget

Før 1814 var dansk det fælles skriftspråk i Danmark og Norge, men når det gjaldt det talte sprog, var situationen mere kompleks. Ligesom i andre dele af det førmoderne Europa havde eliten i Norge tillagt sig det samme sprog, som der taltes i statens centrum, og det var ikke ualmindeligt at norske embedsmænd talte sproget mere korrekt end danskerne.

Reelt var der en flydende overgang mellem dansk og norsk i den dansk-norske elite, og i Christiania havde selv Rasmus Rask, der regnes blandt språkvidenskabs grundlæggere, svært ved at skelne mellem danskfødte og norskfødte. De fleste filologer i København så norsk som en dansk dialekt, hvilket en del af deres norske kollegaer var enig med dem i. Flere danske og norske forskere mente dog, at det fælles skriftspråk burde reformeres ved at optage dialektord især fra norsk.

Krigsudbruddet

Krigsudbruddet i 1807 fremmede den norske solidaritet med deres danske brødre, men denne blev efterhånden nedbrudt som tiden gik. Regeringens politik, økonomiens sammenbrud, krigens

udvikling, afsavn, sult og følelsen af at kunne stå på egne ben vendte i mange kredse solidariteten og loyaliteten til vrede og bitterhed, der gav styrke til den norske nationalpatriotisme.

Den danske øsøofficer Hans Birch Dahlerup, der var stationeret i Bergen, bemærkede et markant stemningsskifte. Han skrev, at tidligere havde ”Nationalitetsadskillelse næppe [været] kendt imellem de to Broderfolk”, men det ændrede krigen. Alle diskussioner blev politiske, og deres omdrejningspunkt var Norges tilsidesættelse og modviljen mod Danmark, kongen og den ”patriotiske Jyde”. Denne modvilje var ikke årsagen til adskillelsen, men den var med til at præge forholdet efter 1814.

Danmark i 1814

I Danmark var reaktionen på afstælsen af Norge i en følelse af vanære og forbitrelse mod kongen, mens den norske rejsning under Christian Frederik samlede selv de mest konservative embedsmænds bag ”den norske sag”. På trods af at Danmark var et land uden forsamlingsfrihed, der traktatligt var forpligtet til at støtte de svenske krav, blev der afholdt støttearrangementer for nordmændene og dannet en Nordmandsforening, mens der i klubber og selskaber blev skålet og sunget for Christian Frederik og gamle Norge.

Frederik 6. frygtede direkte en revolution, og københavnerne talte faktisk om at afsætte kongen til fordel for tronfølgeren. Den svenske gesandt berettede om pjecer, der krævede en forfatning efter norske forbilleder; et krav, der angiveligt vandt genklang i mange kredse. Udsagnet understreges af, at der allerede i januar 1814 blev skrevet en afhandling om en dansk forfatning, der opfordrede kongen til at give danskerne et parlament.

Begejstringen og støtten til nordmændene skyldtes ikke blot kærlighed til Norge og had til Sverige, men håbet om genforeningen af tvillingerigerne. Under overfladen blev mange danskere dog såret af den norske kritik af Danmark. Med Norges militære nederlag og efterfølgende forening med Sverige slog stemningen i Danmark om både blandt danskere og herboende nordmænd, og støtten til Norge blev til skuffelse og bitterhed. Danskerne var i

foråret blevet hånet af nordmændene for deres manglende kampvilje. Efter våbenhvilen i Norge efter blot 14 dages krig betalte man nu tilbage med samme mønt.

Gemytterne havde lagt sig, da Frederik 6. i 1815 vendte hjem fra Wien. Den traditionelle tolkning er, at kongen blev modtaget som landets frelses, hvilket mange udsagn understøtter. Omvendt må man ikke underkende andre faktorer. I Sverige og Norge havde man fået grundlove, i hertugdømmerne rejste der krav om en forfatning, Tyskland var fyldt med liberale bevægelser, mens der udbrød opstande i Neapel, Spanien og Grækenland. I Danmark finder man opfordringer, skitser og forarbejder til en dansk forfatning samt plakater, løbesedler og opråb, der krævede frihed, lighed og enevældens afskaffelse.

Det er på den baggrund, at man bør se en indberetning fra den preussiske gesandt i København ved Frederik 6. hjemkomst fra Wienerkongressen. Her hed det, at man i Danmark havde ventet kongen ville vende tilbage med en konstitution, og da dette ikke skete, skabte det misfornøjelse.

Den var ikke indskrænket til hovedstaden. I Odense gav borgerne udtryk for deres holdning ved 17. maj 1815 at vælge den tidligere konstitutionelle konge, Christian Frederik, til præsident for et nyoprettet litterært selskab.

Danskere og nordmænd i broderlandet

I enevældens Europa blev nationalitet forstået ud fra fødsel, og Danmark-Norge var ingen undtagelse. Alle danskfødte tjenestemænd og officerer i Norge blev hjemkaldt til deres fødeland i 1814, mens tilsvarende norskefødte, der havde tjenestested i Danmark, inden for fire uger skriftligt skulle give til kende, om de ønskede at forblive i dansk tjeneste. Danmark-Norge udgjorde et integreret arbejdsmarked, og adskillelsen medførte svære valg, hvor forskellige loyaliteter, identiteter og praktiske hensyn var i spil.

Problemet blev ikke mindre af, at enevældens definition af nationalitet ud fra fødsel ikke altid stemte overens med individets selvforståelse. Blandt dem, som kom i klemme, var embedsmænd og officerer, der var blevet født af norske forældre i Danmark,

hvoraf mange i 1814 boede i Norge og så sig selv som norske. For dem bragte adskillelsen spørgsmål om kongetroskaben, national identitet, ære, karrierer og familie i spil. Der indgik et klart subjektivt element i spørgsmålet om national identitet, og 1814 var der mange brødre, der valgte forskellige lande.

Danmark i almindelighed og København i særdeleshed havde gennem århundrede været præget af de tusindvis af nordmænd. I Kongens København gjaldt det især de norske studenter, matroser og soldater. Men hovedstaden var langt fra det eneste sted i Danmark, der havde forbindelse med Norge. I 1770 boede der angiveligt 40.000 nordmænd i Danmark. Det svarede til ca. 4,5 % af befolkningen i landet, men da langt de fleste af disse nordmænd boede i byerne, så har andel af nordmænd her været langt højere. Det gjaldt især hovedstaden.

Alt dette ændrede adskillelsen i 1814. Selvom forbindelserne i det 19. århundrede forblev tætte mellem de to lande, så var Livgarden ikke længere norsk, der kom ikke norske matroser og strømmen af norske studenter til København forsvandt næsten. På samme måde forandrede adskillelsen kontakten mellem de danske og norske byer. I 1814 blev mange af de gamle dansk-norske handelsforbindelser nedbrudt. Det ramte især Nordjylland hvorfra man traditionelt havde udskibet korn til Norge fra. 1814 betød hermed at de tætte materielle, finansielle og menneskelige bånd og forbindelser til dels blev svækket.

Opgøret af statens bo

I årene efter adskillelsen blev forholdet mellem Danmark og Norge forgiftet af en række konkrete problemer i forbindelse med opgøret af boet efter foreningen. En af sagerne handlede om den lille orlogsflåde, som det var lykkedes at opbygge i Norge under krigen. Danmark krævede den som statsejendom udleveret, hvilket fra norsk side blev sammenlignet med briternes ran af flåden i 1807. Nordmændene så det ikke uden grund som hyklerisk, at Danmark, som havde størstedelen af den fælles ejendom, krævede en af de få ting, som nordmændene havde beholdt. I sidste ende måtte nordmændene betale for deres egne skibe, hvilket øgede modviljen mod

Danmark, mens selve forhandlingerne paradoksligt nok viste de tætte norsk-danske forbindelser, da de norske forhandlere enten var danskføde, i familie med den danske forhandler eller havde boet i Danmark.

Ved Freden i Kiel havde Sverige på Norges vegne lovet, at nordmændene ville betale en del af den fælles statsgæld, hvilket frem til 1821 forpeste forholdet mellem Norge og Danmark i en grad at man talte om krig. Frygten herfor var overdrivet, men det ændrer ikke ved de følelser, som sagen skabte. Der fandtes nordmænd, der fandt de danske krav rimelige, men holdningen hos flertallet var en anden. I efteråret 1814 anerkendte Stortinget nødvendigheden af et gældsopgør med Danmark, men dette skulle ikke tage udgangspunkt i Freden i Kiel, men i en total opgørelse af statens aktiver og passiver.

Nordmændene krævede deres gamle skattelande, Island, Grønland og Færøerne, tilbage, erstatning for Orkneyøerne og Shetlandsøerne, der var gået tabt i 1400-tallet, kompenstation for de norske penge, der var gået til bygningen af danske slotte, samt alle andre statslige institutioner placeret i Danmark. Hertil tilføjede man senere den flåde, briterne havde stjålet i 1807, og Øresundstolden, mens der i pressen blev sat trumf på med kravet om Norges andel i de fælles kolonier i Ost- og Vestindien. Alt i alt mente Stortinget, at det var Danmark, der skyldte Norge penge.

Truslen om krig hang over nordmændenes hoveder, og her var stormagterne på dansk side. I sidste ende kom Norge til at betale et væsentlig mindre beløb end det, som var blevet aftalt imellem Danmark og Sverige, hvilket dog ikke formildede den offentlige mening i landet.

Sproget som nationens ejendom

Det faktum, at der i ringe grad fandtes et nationalt sprogskel mellem dansk og norsk før 1814, afholdt ikke eliten i de to riger i at anskue sproget som et afgørende element for national identitet. Dette gjaldt især i Danmark, hvor man ser en kulturnational udvikling, hvor forbindelsen mellem sprog og nation blev tautologisk i de første årtier af 1800-tallet. Tankerne blev stærkest udtrykt

af filologen og historikeren Christian Molbech, der i 1815 udgav pjecen *Om Nationalsprogets Hellighed*. Molbech forbandt sproget med nationens individualitet og så det som et levende organ hvori nationens indre liv, åndelige rod og originalitet fandtes.

I Norge fik opløsningen af den dansk-norske stat fik øjeblikkelig konsekvens for sproget. I februar 1814 bemærkede præsten Claus Pavels tendensen til, at folk talte om det norske sprog i stedet for dansk. Han kaldte det latterligt, da dansk og norsk var et og samme sprog. Denne tilbøjelighed blev imidlertid til officiel norsk politik.

Størstedelen af eliten frygtede en sammensmelting med Sverige, hvilket prægede den nye Grundlov fra november 1814, hvor man sikrede det norske sprogs status og navn. ”Sprogkuppet” fik Stortinget videnskabelig dækning til gennem en udtalelse fra universitetet i Christiania, der konkluderede, at skriftsproget var blevet udviklet i fællesskab og derfor var lige så meget norsk som dansk. Der var ingen bevægelse, der ønskede et selvstændigt norsk skriftsprog af andet end af navn i årene omkring 1814, men sprogkuppet var et udtryk for, at nation og sprog i et vist omfang blev kædet sammen.

Den officielle status, som det ”norske” sprog fik med Grundloven, afgjorde dog ikke sagen en gang for alle. I Danmark ønskede man at bibe holde det sproglige og litterære fællesskab ikke blot af gavn – men også af navn, og sprogkuppet var et slag mod en allerede ydmyget dansk selvforståelse. For danskere var norsk enten en dialekt, bondesprog i Norge eller navnet på det sprog man i middelalderen havde talt i Norge, og sprogkuppet fremkaldte vrede syd for Skagerrak.

Danskernes forhold til Norge i årene efter adskillelsen

I Danmark ønskede mange stadig en tæt kulturel forbindelse mellem de to broderland, men den skulle som før 1814 være på danske præmisser. Forskeren Finn Magnusen talte stadig i 1819 om et dansk-norsk folk, som endnu var ét i tro og sprog, mens Grundtvigs udgivelse af Snorres norske kongesagaer og Saxo Danmarkshistorie sammen var et forsøg på at minde de to folk

om det åndelige ægteskab, som de ifølge digterpræsten og andre danskere befandt sig i.

Det er derfor ikke overraskende, at man i de første år efter 1814 i poesi, prosa og breve genfinder sorgen over adskillelsen og håbet om en genforening. Adam Oehlenschläger skrev med udgangspunkt i Saxo og folkeviserne tragedien *Hagbard og Signe*, om den norske kongesøn og den danske prinsesse, hvis kærlighed rakte ud over døden. I T.C. Bruuns digt *Dannemark* blev det fremhævet, at kærligheden mellem de to ”søstre” var så stærk, at en genforening måtte ske.

Dette håb ændrede sig med tiden og blev enten omformet til skandinavisme eller forestillingen om adskillelsen havde været en national nødvendig. Processen fra nordiskhed til en dansk nationalitet ses tydeligt hos Grundtvig. I digtet *Thryms kvide* fra 1815 ligestilles tyveriet af Thors hammer med Sveriges ran af Norge, men i Grundtvigs allegori ender historien lykkeligt med Danmark og Norges genforening.

Dette håb var forsvundet i 1831, hvor digterpræsten direkte så adskillelsen som et gode, da den havde gjort det klart hvem, der af egen fri vilje ønskede at være en del af det danske fællesskab. Rent politisk var forestillingen om en genforening utopi. Det skyldes ikke alene Sverige, stormagterne og norsk modstand, men også de to forskellige styreformer. Norge udgjorde et forbillede for de yngre liberale i Danmark, men et skræmmebillede for Frederik 6. Danmark blev – ligesom de fleste andre europæiske lande – ramt af den konservative reaktion efter 1815, der resulterede i nordmænd næsten pr. definition blev mistænkeliggjort som potentielle revolutionære. Sammen med gældsopgøret skabte det ondt blod mellem ”brødrene”.

De nye tider og krisen betød yderligere, at handelsforbindelserne blev svækket, mens det fælles arbejdsmarked for akademikere blev nedbrudt af dansk revolutionsfrygt og politiske krav om loyalitet til Karl Johans dynasti ved fastansættelse i Norge. Der var to andre afgørende faktorer, der var med til at skubbe det danske borgerskab bort fra nordmændene: vrede og fornægtelse. Adskillelsen var en ydmygelse af Danmark og den danske selvforståelse, der kun blev gjort værre af det norske opgør med den fælles fortid, den fælles kultur og sprog. Danskerne kendte til de norske klager fra

tiden før adskillelsen, og flere havde forståelse for dem. Omvendt var mange danskere enige med juristen A.S. Ørsted i, at de norske klager til tider var overdrevne eller byggede på misforståelser.

Misforholdet i erindringen af fællestiden mellem danskere og nordmænd kan sammenlignes med det engelsk-irske forhold, hvor den ”stærke” part husker de gode sider og glemmer de dårlige, mens det forholder sig omvendt med den ”svagere” part. Dette hukommelsestab afspejlede de to nationers forskellige behov i nationsbygningen, men skaber bitterhed hos modparten. Den officielle politik i Danmark var, at Norge skulle ”glemmes” og fællesskab fortrænges, hvilket de norske provokationer kun gjorde lettere. Allerede i 1814 havde man fra øvrigheden forsøgt at påvirke den offentlige opinion gennem pamfletter udgivet under pseudonymer. Disse bestillingsarbejder argumenterede for, at ”tabet af Norge” i virkeligheden var en skjult velsignelse, da Norge havde været en økonomisk byrde for Danmark, hvilket var en lodret løgn. Tværtimod udgjorde adskillelsen et stort problem for dansk økonomi.

Det interessante element i disse skrifter er parallellerne til udviklingen efter 1864, da man ser de samme tanker om, hvad udad tabes, skal indad vindes. Mens mænd, som Grundtvig og Ingemann, gjorde det ved delvist at udskifte den nordiske oldtid med den danske middelalder, finder man i disse skrifter tanken om at genrejse Danmark ved at ophjælpe landbrug og industri. Hertil kom, at man mente, det i sidste ende ville være sundt for danskerne blot at være ”sig selv”. Skiftet i fokus ses også i pressen.

Før 1814 blev begivenheder i broderlandene beskrevet i danske og norske aviser under ”indland”, hvor nyhederne fra København fyldte mere i de norske medier end de ”nationale” begivenheder, mens nyheder fra de største norske byer ofte fik en mere fyldig omtale i de københavnske blade end hvad der skete i Jylland og på Fyn.

Dette ændrede sig med adskillelsen, hvor nyhedsstrømmen fra Norge i danske aviser faldt til en brøkdel, mens jyske, fynske og holstenske begivenheder fik en plads, de aldrig tidligere havde haft i hovedstadspressen. Det var symptomatisk, at den tilbagevendende rubrik om hovedstadens kulturliv i avisens *Nyeste Skilderie af Kjøbenhavn* efter 1814 skiftede navn fra ”Til en Ven i Norge”

til ”Til en Ven i Jylland”. 1814 hjalp således hvad der blevet kaldt *Opdagelsen af Jylland* på vej.

Danskheden i kølvandet på adskillelsen

1814 spillede en stor rolle i skabelsen af den danske småstatsmentalitet, hvor ”storhed” blev et modbegreb for danskerne, hvis styrke ikke skulle ses i det ydre, men i det indre. Denne selvforslælse ses tydeligt i den poesi, der knyttede sig til idéen om et nationalt hjemland, såsom i sangene *Glæde over Danmark* og *Langt højere Bjerge*, hvor Danmarks fysiske lidenhed og materielle fattigdom står i kontrast til de nære, jævne og indre ”danske” værdier, der genfandtes i Danmarks landskab, der ligesom folket var smukt og godt – selvom det ikke var stort eller voldsomt. Poul Martin Møllers og Grundtvigs sange kan ses som et udtryk for en kulturnational udvikling i kølvandet på en national katastrofe, hvor man forsøger at genoplive nationen ved at dyrke dets indre værdier.

For Grundtvig var danskheden ikke et entydigt begreb, men en levende praksis og følelse, der afspejlede sig i en fælles livsstil og en sproglig tradition. For digterpræsten var det ikke nok at tale dansk og kalde sig dansk, hvis man satte ussel mammon og udenlandske modeluner over de minder, den ånd og det sprog, som nationen havde arvet fra forfædrene. I hans øjne havde danskheden aldrig været mere truet end i 1700-tallet, hvor folket havde været præget af ligegyldighed med dansk tænkemåde, sprog og skikke, men nu syntes folket at være ved at ”vågne”.

De stærke følelser for det nordiske fællesskab, som Grundtvig ligesom mange andre danskere havde, gjorde, at det først for alvor var efter ”tabet af Norge”, at han skabte sin danskhedsdoktrin, der var dybt præget af nederlagets ydmygelse og kristendommen. Forestillingen om en national skæbne genfindes i digterpræstens syn på danskerne som Guds udvalgte folk, og den smertefulde adskillelse fra Norge var ikke – som flere nordmænd mente – det danske folks dødkamp, men derimod dets fødselsveer.

Med andre ord var det ikke alene i Norge, at 1814 blev anskuet som en national genfødsel, men også i Danmark, hvor man ud fra en klassisk national tankegang knyttede nationalåndens opvågningen

til idéer om national værdighed, identitet, kontinuitet og oprindelighed. Nederlaget blev vendt til en moralsk sejr, og Grundtvig fandt en storhed i det lille folks indre værdier. Danskheden blev forbundet med en særlig følelse for sandhed, historie og kvindelige karaktertræk.

Grundtvig tillagde modersmålet en afgørende rolle. Det danske sprog var ikke alene det sødeste, naturligste og mest velklingende sprog, der på en gang var egnet både til høje betragtninger, dybe følelser og vittighed, men det var ifølge Grundtvig også det eneste sprog, der i sin kerne var forblevet uforandret og dermed besad fuldkommenhed. Grundtvig forbandt ligeledes danskheden med en særlig kongetroskab, der kunne spores tilbage til oldtiden. Denne idé var ikke særlig original i Europa post-1815, hvor konservativisme var dagens orden både hos de mange, der reagerede reaktionært på Revolutionen og krigens rædsler.

Perspektivering

Årene omkring 1814 var i begge lande med til at skabe en national forestillingsverden, der stadig præger nutiden. Både det danske og norske samfund bygger således på idéen om folkesuverænitet. Dette princip er grundlagt på tanken om en nation, men siger i sig selv intet om, hvad denne omfatter. Hvis man ser på den afgørende betydning, som sproget i Danmark og Norge har for den nationale identitet blev grunden herfor i høj grad lagt i disse år.

Det er imidlertid vigtigt at understrege at det kulturelle fællesskab på mange måder bestod frem til begyndelsen af 1900-tallet. Norske malere, billedhuggere og musikere søgte helt naturligt til Danmark. Frem til 1850 var der stadig tale om en ensporet kulturel forbindelse mellem de to lande, men det ændrede sig med de store norske forfattere og kunstnere i anden halvdel af århundredet. Bjørnstjerne Bjørnson, Henrik Ibsen, Alexander Kielland og Knut Hamsun og næsten alle andre af de store norske forfattere fra anden halvdel af 1800-tallet udgav deres bøger i København. De norske forfatteres talent og popularitet i Danmark ændrede det interne styrkeforhold mellem danske og norske kunstnere.

Parlamentarismens sejr i Norge i 1884 var en inspiration for det danske Venstre, der blev fejret i København, men det norske Venstres kulturelle politik var en enorm skuffelse for mange af de progressive norske forfattere, og den var et sør i ligkisten på det dansk-norske kulturfællesskab.

Venstres nationale linje underminerede den svensk-norske forening og banede vejen for den fulde norske selvstændighed med unionssprængningen i 1905. Danskerne støttede fuldt og fast nordmændene i deres nationale kamp, men det styrkede ikke det dansk-norske forhold – tværtimod kan 1905 betegnes som kulturfællesskabets Waterloo. Den politiske frihed og den nationale begjæring fik mange nordmænd til at kræve et kulturelt opgør med dansketiden og den vedvarende forbindelse med Danmark. Dette skete bl.a. ved at ændre bynavnene, især de steder hvor byerne var opkaldt efter ”danske” konger. I 1907 påbegyndtes den første af en række retskrivningsreformer, der fjernede det norske skriftspråk fra det danske. Den nationale oprustning medførte nye krav om udleveringer af norsk arkivmateriale fra København, opkøb af rettighederne til de norske forfatteres værker samt kampen om Østgrønland, som nordmændene mente, var blevet frarøvet dem i 1814.

Der skulle en verdenskrig til for at forbedre det dansk-norske forhold. Mens Danmark slap nådigt igennem sin besættelse led man i Norge. I nordmændenes gamle hovedstad påbegyndte man derfor under krigen at sende nødhjælp til børnene nord for Skagerrak. Som tak tog nordmændene efter krigen initiativet til oprettelsen af Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde, der til stedeighed arbejder for en tæt forbindelse mellem de to lande. Den forbrødring og det nordiske samarbejde, der fandt sted efter 1945, blev imidlertid svækket ved, at Danmark og Norge i 1972 valgte at gå i forskellige retninger i forhold til Europa.

De engang så tætte bånd mellem Danmark og Norge er langsomt blevet svækket, og bevidstheden om den fælles kulturelle ballast er for mange i den brede befolkning blev afløst af den banale nationalism, som finder i Ekstra Bladets og VG's spalter hver gang de to lande tørner sammen i fodbold eller håndbold. Fællestiden og den efterfølgende kulturelle union, der strakte sig ind i det 20. århundrede, er navnlig i Danmark ved at gå i glemmebogen,

hvilket gør danskerne hverken forstår deres egen stats eller nations historie. Syd for Skagerrak bør vi huske Piet Heins ord: ”Danmark var ikke Danmark, hvis ikke Norge var til”, mens man nord for bør huske historikeren Ole Feldbæks tilføjende ord: ”Norge var ikke Norge, hvis ikke Danmark var til”.

Att skriva det finlandssvenska

Etnicitet i kvinnors livshistorier

Kristin Mattsson

Jag hade sälunda tagit mod på mig och lämnat min hemstads trygga svenskspråkiga lilliputtesamhälle på några hundra invånare.

Så här skriver en finlandssvensk kvinna i en livshistoria. Hon fortsätter:

Jag hade valt finskan som studiespråk, flyttat in bland finskspråkiga studerande för att vidga mina vyer.

Kvinnan lyfter fram sin svenskspråkiga bakgrund i berättelsen om då hon flyttar bort från sin hemstad. Hennes finlandssvenska identitet blir särskilt betydelsefull då hon bryter upp från sin trygga miljö och hamnar i en ny och främmande värld där det finska, och inte det finlandssvenska domineras.

I de finlandssvenska kvinnors livshistorier som jag studerat är etnicitet och finlandssvenskhets något som ofta tas för givet och något som skribenterna inte diskuterar desto närmare. I en ny eller annan omgivning kan dock det finlandssvenska vara något som problematiseras eller inte passar in. När finlandssvenskhets diskuteras är det ofta i samband med vändpunkter i livet som när man flyttar hemifrån, börjar studera, byter arbetsplats eller träffar

en partner från en annan språkgrupp. I det inledande citatet framställs det svenska språkiga samhället som litet i förhållande till det finska, men det hör också ihop med ett visst skede i livet.

Det har gjorts mycket forskning om finlandssvenskar, om det svenska språket och om finlandssvensk identitet. Intresserar denna forskning några andra än finlandssvenskar? Man kan fråga sig om all denna forskning fyller en funktion. Och vilken funktion är det?

Det är inte svårt att motivera forskningens plats och funktion i det finländska samhället just nu, med tanke på det senaste riksdagsvalet och de debatter som fördes både under och efter detta. Många diskussioner har det här året förts om nationalitet, medborgarskap, finländskhet, Finland, Finlands utanförskap och innanförskap. Debatterna har i grunden ofta handlat om etnicitet och äkthet. Vem är en äkta, ”riktig” finländare? Det finlandssvenska utgör i den här diskussionen ett slags laboratorium, eftersom det på samma gång är innanför och utanför det finländska. Genom att studera finlandssvenskhet studeras också synen på nationalitet, etnicitet och gränser mellan majoriteter och minoriteter överlag. Det ger oss sociologisk kunskap i hur ”vi” och ”de andra” (de som inte är ”vi”) och hur grupptillhörigheter, som finlandssvenskar, skapas i förhållande till ”andra”.

Mitt forskningsmaterial har bestått av livshistorier skrivna av finlandssvenska kvinnor. Materialets karaktär av berättelser har gjort att jag har haft ett narrativt perspektiv i analysen. Jag har sett på livshistorierna som personliga berättelser snarare än som historiska, faktiska redogörelser över en förfluten tid. Detta öppnar upp för en analys av samband mellan det personliga och det kollektiva.

En stor del av forskningen om finlandssvenskar görs genom enkäter och intervjuer där det ofta uttryckligen frågas efter det finlandssvenska, hur finlandssvensk identitet upplevs och vilka praktiker som ingår i finlandssvenskars liv (hur mycket finlandssvenskar är aktiverade i föreningsverksamhet, hur finlandssvenskar röstar, hur stor andel av finlandssvenskar som känner sig lyckliga osv.). Min studie innebär en ny infallsvinkel. I min studie ställdes inga frågor om finlandssvenskhet. Hur det finlandssvenska skapas som en process i ett livshistorieperspektiv har tidigare inte studerats. Fokus är på skrivandet och berättelsen betraktas som handling och process. Livshistorieperspektivet gör det möjligt att

studera olika uttryck av det finlandssvenska vid olika vändpunkter i livet, hur det är kontextbundet och ingår i skiftande, unika berättelser. Det är inte skillnader mellan finlandssvenskar och övriga grupper som är intressanta utan de processer som skapar olikheter och likheter mellan finlandssvenskar och andra i berättelsen. Jag har använt mig av begreppet etnicitet som det används i nutida sociologiska teorier. Etnicitet i detta sammanhang innebär att jag betraktar det finlandssvenska som något som skapas i möten och relationer med andra och inte som särskilda egenskaper hos en grupp finlandssvenskar. Det intressanta är inte i huvudsak att granska vem som står bakom de olika berättelserna, utan de betydelsefulla dessa i sig bär upp, hur termer som härför sig till etnicitet och finlandssvenskhet används i berättelserna, termer som berättar om ”folk”, nation, härkomst, arv, kultur osv. Detta perspektiv utgör den största skillnaden till den forskning som utgår från färdiga frågor om finlandssvenskhet och finlandssvensk identitet, dvs. forskning som *inte problematiserar finlandssvenskhet* utan betraktar finlandssvenskar som en fast, oföränderlig och naturligt gjord kategori (på liknande sätt som det finns forskning som inte problematiserar kön, utan betraktar män och kvinnor som enbart biologiska kategorier).

Det finlandssvenska synliggörs främst i två processer i min avhandling. Den ena är i berättelsen om det egna livsloppet, vid vändpunkterna, i sammanfattningar och presentationer av jaget. Detta handlar alltså om hur skribenterna förstår sina erfarenheter och sina liv i ljuset av sin finlandssvenska identitet. Den andra processen där det finlandssvenska synliggörs gäller själva språket, hur språket används och visar på värderingar, symbolik och diskurser. Det andra perspektivet tar fasta på hur retoriska medel används i konstruktionen av det finlandssvenska.

Minoriteter blir ofta utsatta för stereotypiseringar och generaliseringar och därför är det också viktigt att låta finlandssvenskar själva bidra med sina egna synsätt och sin förståelse av det finlandssvenska i sina livshistorier.

Interaktionen mellan människor och hur vi blir till i relation till andra är viktig i min forskning. Vad betyder då detta för finlandssvenskheten, och kan vi alls tala om en finlandssvensk identitet?

Det gemensamma för etniska grupper anses vara en gemensam härkomst och ett gemensamt språk. Hur mycket en finlandssvensk tillhörighet och identitet på det individuella planet utgörs av språket, eller av en kollektiv härkomst varierar naturligtvis. Vad jag menar när jag talar om att kvinnor skriver det finlandssvenska i sina livshistorier är att de skriver in det i historien om livet på olika kreativa sätt. Ibland görs det tydligt, ibland mindre tydligt med hjälp av de markörer som jag som läsare tolkar in som skapare av det finlandssvenska. Mina uttolkningar av vad som är finlands Svenskt baseras på de teoretiska verktyg jag som forskare använder för att förstå det finlandssvenska.

Genom att känna igen dessa metaforer och markörer skapar även jag det finlandssvenska. Sådana markörer är t.ex. Svenska Teatern, Svenska Klubben, Lucia, midsommarfirandet, *Hufvudstadsbladet* osv. I berättelserna finns många element och metaforer om finlandssvenskt, finskt och svenskt. En metafor om den finlandssvenska världen är att den är ett lilliputtsamhälle (som i första citatet), en ankdamm. En bild som synliggör Finland och det finländska är naturen, och skogen som symbol för det finska är känd för de flesta finländare.

Det som finlandssvenskar inte kommer ifrån är att det finns vissa bilder av finlandssvenskhets som man som måste förhålla sig till. Allmänt talas det om bygde-svenskhet och kultursvenskhet. Det talas om Svenskfinland och språköar, om det svenska språket och om tvåspråkighet som delar av det finlandssvenska. Svenskfinland är inte bara ett geografiskt avgränsat område utan också ett symboliskt rum. Detta rum har olika innehörder och i detta ingår olika bilder av finlandssvenskheter. En bild är att den om finlandssvenskar som en välbärgad och borgerlig klass, och den är därför något som flera förhåller sig till i sina livshistorier. I t.ex. följande citat beskriver en skribent sin kontakt med en släkting:

Överhuvudtaget baserade sig vår kontakt inte på förtroenden och djupare samtal utan på den stillatigande tolerans, som för mig är typiskt finlandssvenskt borgerlig, på gott och ont. Jag visste inte mycket om dem egentligen och inte de om mig.

Det borgerliga handlar inte här om att ha det välställt eller om ekonomisk status. Det karakteriseras snarare en relation. Exemplet

visar hur en syn på finlandssvenskhet används för att beskriva något annat. Beskrivningar av tidigare händelser och liv är aldrig bara redogörelser för vad som har hänt i dåtiden. Alltid när vi berättar träder olika normer fram och språket gör att vi blottlägger en mängd uppfattningar och värderingar.

När andra grupper och andra personer beskrivs sker det ofta i motsats till jaget, berättaren, och säger på så sätt något om berättaren och det finlandssvenska. Ofta används ”vi” om berättaren och den grupp, det kan vara finlandssvenskar eller kamraterna eller familjen som berättaren ingår i:

Vi barn uppfostrades i tron på Gud, fosterlandet och finlandssvenskheten. Om klasskillnaderna inom den finlandssvenska befolkningen blev vi också snart medvetna. Visst dög inspektorns dotter som lekkamrat, men fogdens son hade nog inte passat som kavaljer. Kommunist var ett fult ord, finska talade man med tjänstefolket och kosköten. Finsktalande umgänge hade mina föräldrar överhuvudtaget inte.

Här är det *barnen* som utgörs av ett *vi*. Ordningsföljden Gud, fosterlandet och finlandssvenskheten kan visa dels, på en viktighetsrodning, dels på att dessa inte står i motsättning till varandra. Dessutom synliggör citatet en medvetenhet om klassskillnader både *inom* det finlandssvenska samhället men också mellan finlandssvenskar *och* majoritetsbefolkningen under den tid som det berättas om i citatet. Också synen på den finlandssvenska världen som begränsad och liten finns i citatet. Familjen umgicks inte med finsktalande.

Det finlandssvenska har en dubbelroll i livshistorierna: Det används om vissa delar i livet. Diskurser om det finlandssvenska länas i berättelsen om livet. Att gå över gränser – både språkliga och kulturella, symboliska – gör att en finlandssvensk tillhörighet ofta *omskrivs*, problematiseras eller bara omnämns i samband med nya platser och människor. Tankar kring gränser och gränsöverskridningar har överlag blivit viktiga sociologiska forskningsfrågor. Det är inte enbart sociala kategorier i sig som studeras, utan hur dessa skapas vid gränsöverskridanden. Jag ger ett exempel på en kvinna som flyttat till finsk miljö i Finland.

Min svenska, både språket och kulturtraditionen hade jag kvar, de fanns i *mitt innersta jag*, skriver kvinnan

Här används det svenska om det finlandssvenska, och består av hörnstenarna språk och kultur. Att det finlandssvenska i huvudsak består av språk och kultur visar också annan forskning men här får vi också veta att synsätten aktualiseras vid ett gränsöverskridande, en flytt bort från en finlandssvensk miljö. Samtidigt görs det till något som finns i kvinnans innersta. Det är något mera än en praktik som kan väljas när det passar en. Andra kvinnor å sin sida, skriver mera om språkpraktiker och inte om kultur eller identitet.

Det finlandssvenska konstrueras både mot det svenska i Sverige och det finska i Finland. Ibland omtalas det som svenskt, ibland som finskt beroende på från vilken position det berättas och vilket sammanhang det refererar till. Exempel på ord som används är ”omgivning”, ”kultur”, ”språklig bakgrund”, samhörighetskänsla, identitet, rötter. Metaforen om rötter som förekommer i flera livshistorier gör att den finlandssvenska tillhörigheten konstrueras som *stabil och fast*. Men det finns också exempel på rötter som mindre stabila och enhetliga, t.ex. tal om dubbla rötter hos en tvåspråkig kvinna där dubbelheten handlar om tillhörigheten både i det svenska och finska, samt i en annan historia om en kvinna som väljer att komma tillbaka till sina rötter. Det gör rötterna till något mera valbart.

Finlandssvenskheten beskrivs som en värld, en trakt och en omgivning. Till den *platsbundna* finlandssvenskheten hör flera underkategorier av människor, som ålännningar, nylännningar och österbottningar. Å ena sidan ses idén om platstillhörigheten som resurs, å andra sidan som arv och härkomst. Eftersom livshistorierna ser väldigt olika ut finns det många kreativa sätt att uttrycka det finlandssvenska på och det går inte att kategorisera det finlandssvenska utan hänsyn till språket och genren.

Kvinnorna tar både avstånd från eller skriver under påverkan av normer kring det finlandssvenska. Att flytta utomlands innebär att man kan ta ett avstånd:

Antagligen var det bra att vi levde våra första gemensamma år på det här sättet, långt från föräldrar och svärföräldrar, inte som finnar eller finlandssvenskar, utan som utlänningar i Frankrike. Vi skapade helt enkelt vårt eget levnadssätt, utan påtryckningar utifrån.

Skribentens och hennes man befinner sig utomlands och är således befriade från de förväntningar som vanligtvis ställs på dem i Finland. Exemplet visar hur etnicitet är kopplat till plats och till andra. Uppfattningen om det trånga Svenskfinland kan t.ex. användas i vändpunkten att flytta bort hemifrån. Friheten att flytta bort från hemstaden omdefinieras till modet att ta steget ut från ankdammen. Det finska är främmande och större, men kan också upplevas som befriande.

Genom att tolka livshistorier kan man studera fenomen som inte är uppenbara, men som finns underliggande i texten och som bidrar till att konstruera verkligheten. En viktig diskussion inom livshistorieforskningen är därför hur språk, ordval och medvetenheten om genren kan användas i analysen av självbiografiska berättelser innehåll. Språkliga repertoarer visar de kulturella förståelseramar om etnicitet och finlandssvenskhet som var rådande på 1990-talet då livshistorierna skrevs.

Nya berättelser kan inte skapas från ingenting. Istället utnyttjas kända berättelser för att kunna berätta något nytt. Ett sätt är att använda metaforer och föreställningar som antas vara mer eller mindre väl kända för läsarna, men eftersom berättare använder dem i olika sammanhang upprepas de aldrig på samma sätt. Tvärtom, görs motstånd mot vedertagna uppfattningar genom att andra berättelser förmedlas. Hur det finlandssvenska beskrivs som sanningar och vem som görs till uttalare av utsagor säger något om perspektiven på det finlandssvenska. Av speciellt intresse är hur berättaren identifierar sig eller tar avstånd från olika positioner i berättelsen. Avstånd kan tas genom att ironisera över något, som det finlandssvenska. En kvinna skriver t.ex.:

Det att vara trevlig betyder på finlandssvenska att man är ”en av oss” inte utmanande eller besvärlig. Att vara ”en av pojkarna”. - Lycka till!

Skribenten kan använda sig av ett faktamässigt sätt eller låta andra stå för uttalanden. Vad skribenterna gör i texten, vilka uppfattningar de använder sig av och hur de vidareutvecklar dessa uppfattningar ger ett mångbottnat resultat.

Är jag då rätt person att som själv är finlandssvensk göra forskning om det finlandssvenska? Till det här kan jag svara att jag tror, tvärtom, att min bakgrund har hjälpt mig att upptäcka nyanser,

symboler och tecken på det finlandssvenska som skulle gått andra förlorade.

Hur berättas det finlandssvenska i ett livshistorieperspektiv idag eller om 10 år? Är det platsen eller språket eller både och som blir betydelsefulla, vid vilka gränsöverskridanden skrivs det finlandssvenska i framtiden? Har platser, språk och gränsöverskridningar samma betydelser i livshistorier överhuvudtaget? Eftersom det finlandssvenska delvis är språkligt konstruerat och språket förändras hela tiden, kan vi tänka oss att det finns nya sätt att både se på och skriva det finlandssvenska. Att tolka skrivna texter av finlandssvenskar är att granska och ifrågasätta de uppfattningar som vi tagit för givna och på detta sätt nyansera och komplikera bilden av finlandssvenskheter.

Texten baserar sig på Kristin Mattssons lectio i samband med doktorsdisputation
28.10.2011

■ Exilen utmanar också litteraturens gränser

Anders Olsson, *Ordens asyl: en inledning till den moderna exillitteraturen*, Bonniers, Stockholm 2011

Den landsflyktige har beskrivits som ett dubbelsväsen med två försvagade tillhörigheter: han är varken hemmastadd i det land han lämnat bakom sig eller fullt delaktig i det land som tar emot honom. Nelly Sachs, som flydde från år 1940 från Berlin undan judeförföljelserna, skrev i en dikt:

En främling bär alltid
sitt hemland på armen
likt ett föräldralöst barn
åt vilken han kanske
bara söker en grav.

Dikten ingår i den svenska litteraturforskaren Anders Olssons studie om det han kallar den moderna exillitteraturen. Olssons utgångspunkt är föreställningen om att en central del av världens mest betydande litteratur är skriven i exil och på olika sätt gestaltar landsflyktens villkor. Författarnas förflyttningar mellan konkreta platser i världen tar sig uttryck i deras individuella språk och författnarskap. Perspektivet är riktat på 1900-talet.

Olsson tänjer fritt på begreppet exil. En del flyr för att de måste, andra flyr frivilligt. Liksom många andra lämnade Beckett

och Joyce sina hemländer och begav sig till Paris. När Beckett lämnade Irland för gott i oktober 1937, skrev han i ett brev att det är som ”att komma ut ur fängelset i mitten av april”. Gombrowicz lämnade Polen bakom sig och Nabokov flydde från Ryssland. Och bl.a. Nelly Sachs och Paul Celan flydde undan judeförföljelserna.

Till skillnad från nationernas gränser som är tydligt markerade på våra kartor, stöter de landsflyktiga på betydligt mångtydigare gränsdragningar. I 1900-talsförfattarskapen identifierar Olsson bl.a. saknad av tillhörighet i någon gemenskap och en pendling mellan nostalgi och nyskapelse. Författarskapens individuella röster formas genom friktionen mellan olika språk och kulturer. Under ytan råder en allmän vantrivsel i kulturen och det överorganiserade samhället. Men författaren, hävdar Olsson, har inte heller längre någon självklar tillhörighet, nationellt och kulturellt. Med Marina Tsvetajevas ord är ”alla poeter judar i förskingringen”.

Anders Olsson konstaterar att det att moderna författare så ofta överger sina hemländer, har skapat problem för de litteraturhistoriker som håller fast vid ett nationellt perspektiv. Beckett är svår att placera i irländska litteraturhistorier och Henri Michaux får ingen riktigt bekväm plats i belgiska litteraturhistorier. När nationernas litterära gränser känns trånga, medför exilen möjligheter att fånga upp variationer av mer omfattande litterära mönster.

Anders Olssons studie är inte teoretiskt upplagd. Han tangerar ändå de teoretiska sammanhangen i slutet av boken. Det är bland annat: Homi K. Bhabha som i stället för ursprung och tillhörighet talat om övergångar och brott, mellanrum och kulturella skillnader. Jacques Derrida som i boken om sin exil från den algeriska uppväxten påstår att den exilerade har en benägenhet att gå för långt, han renodlar för mycket i syfte att vara till lags. Och Jean-Luc Nancy som lyft fram exilen som en västerländsk topos, som gått in i en ny fas där den moderna människans konturer håller på att utplånas eller redan är utplånade.

Eftersom studien lyfter fram ett så angeläget ämne och innehåller flera intressanta synpunkter, undrar jag personligen varför jag ändå förhåller mig aningen kritisk till Olssons behandling av ämnet. Det beror på en rad faktorer. Olssons aforistiska sätt att skriva och resonera med hjälp av poetiska tankefigurer sker ibland på bekostnad av en övertygande argumentation. När det

exempelvis heter att ”begäret är en form av exil och exilen en form av begär”, blir jag aningen misstänksam.

I de enskilda analyserna är studien t.o.m. medryckande, men då Olsson försöker sätta ord på det han gör i sin studie blir tankegångarna ställvis alltför svepande. Ett annat drag som stör min läsning är att Anders Olsson tänjer på begreppet exil så till den grad att dess innebörd ställvis urvattnas. Urvattningen beror delvis på att exilen både behandlas som realitet och metafor. Vad gör exilmetaforen? I Olssons bruk sammanför den olika företeelser – och det är inget fel på det – men det gör den också bedräglig.

De begreppsliga tänjningarna tar sig t.ex. uttryck som: ”Kafka kan inte i någon enkel mening hänföras till exilförfattarnas skara, men hans centrala roll i Sebalds och andra exilförfattares verk pekar på en djupt väsentlig förbindelse.” I samband med Gunnar Ekelöf finns en liknande tänjning: ”Inte heller i Ekelöfs fall kan man tala om exil i strängare mening, men hans utpräglade outsiderskap i Sverige under ett helt författarskap motiverar beteckningen ’inre exil’.”

Som det torde framgå här, öppnar exilen dörrarna för talrika perspektiv och möjligheter. I Anders Olssons studie ligger fokus mer eller mindre explicit uttalat på det kausala förhållandet mellan de konkreta landsflykterna och språket och skrivandet. Detta framgår i titelns tankefigur ”Ordens asyl”. Olsson berättar själv att han utgått från följande citat av Edward Said:

Det nya med vår tid [...] är att så många enskilda har upplevt de fördrivningar och förändringar som har gjort dem till främlingar och hemlösa. Ur dessa svårigheter växer en iver, för att inte säga en osäkerhet i visionen och ett sökande i uttrycket som gör språket till något mycket intressantare och mer provisoriskt än det annars skulle vara.

Ämnet är definitivt viktigt, inte minst för att exilens uttryck av allt att döma ytterligare förstärkts i 2000-talets litteratur och samhälle. Trots det framstår Olssons vinkling på exilen som aningen för tunn.

Min kritik är inte helt rättvis: När Olsson exempelvis talar om de djupaste förlusterna, saknar jag någonting som han inte ens haft för avsikt att fånga upp i denna bok, nämligen de verkligt djupa exilupplevelserna – människorna som flyr, nöden, politiken,

massornas rörelser, flyktingarna, invandrarna och utvisningarna. Sådant hör inte hemma i denna bok, men det gör det ändå. Vissa aspekter av studien känns för lätta i förhållande tematikens tyngd. Exilen isoleras nu i individuella, väletablerade författarskap och enskilda skönlitterära texter. Det är inte i sig något fel på det, men i slutändan utmanar exilen också denna utgångspunkt.

Jan Hellgren

■ Med stort intresse för omsorg om funktionshindrade

Söderman, L., och Antonson, S., (red), *Nya Omsorgsboken*, Liber, Malmö 2011

Omsorgsboken har kommit ut i olika upplagor sedan 1973. Karl Grunewald då medicinalråd vid Socialstyrelsen skapade tillsammans med omsorgspsykologen Ann Bakk en lärobok som de kallade *Omsorgsboken*. Flera medarbetare bidrog till boken. Målet med Omsorgsboken var att väcka engagemang och kamp för rätten för utvecklingsstörda att få finnas till i samhället på lika villkor som andra trots sitt funktionshinder. För anhöriga och personal blev boken ett redskap för att försöka uppnå bättre omsorg där syftet var att vara ett ansikte utåt för omsorgerna.

Omsorg, att visa och ha omsorg om sin nästa är lika viktigt idag. Redaktörerna Söderman och Antonson har nu valt att göra en annorlunda strukturering av boken där de medvetet har tagit bort tidigare kapitel om exempelvis vårdarens roll och andra experters

insatser för att söka bjuda in en bredare läsekrets att reflektera över människors agerande, attityder, värderingar och förhållningssätt.

Ett stort antal författare, trettio tre, bidrar i boken till totalt tjugo fem kapitel. Dessa författare har olika kunskaper om funktionshinder och levnadsvillkor för människor med olika slag av funktionsnedsättning. Även i denna bok så fokuseras särskilt de utvecklingsstörda som också ofta benämns som individer med intellektuell funktionsnedsättning och deras livsvillkor. Boken har nu delats in i tre delar. Den första delen berör funktionsnedsättning och funktionshinder. Bokens andra del berör livsformer och stöd och den tredje avslutande delen berör de funktionshindrade som medborgare.

Boken är tänkt att vara ett läromedel först och främst på universitetsnivå och då på grundläggande a-nivå inom social omsorg och andra ämnen där socialt arbete, psykologi, pedagogik och omvårdnad ingår. Den kan också vara bra på gymnasienivå och då kanske främst som fördjupningslitteratur.

Att läsa boken är mycket givande och det märks att de olika författarna är väl med i tidens utveckling inom omsorgsområdet. Det finns en problematik även om boken i stora drag lever upp väl till både mål och syfte. Författarna skriver inte riktigt på samma analytiska nivå och har olika kunskapsbredd och erfarenhet, vilket leder till att det finns skillnader i både kapitlens längd och hur djupgående analytiskt skrivna olika kapitel är.

Om man väljer att hantera boken som en handbok där man läser olika kapitel av intresse så ter den sig mer tillgänglig. Läraren har sannolikt också god pedagogisk hjälp av boken då den har många referenser per kapitel, vilket ger tillfälle för fördjupning samt ett avsnitt med frågor för diskussion som fungerar väl att ta upp med en grupp av studenter.

Detta med olika kunskap och perspektiv hos författarna leder också till att vissa kapitel är skrivna utifrån ett tydligt medicinskt perspektiv, där fokus många gånger är att ställa rätt diagnos. Andra kapitel ger uttryck för ett salutogenet synsätt, vilket betyder att man vill se till omsorgen om hela människans hälsa och inte bara en diagnos. Antonovsky är här vägledande.

Med ett medicinskt synsätt så beskrivs till exempel utvecklingsstörning som delas in i fyra nivåer i kapitlet. Det saknas konkreta

exempel men i flera andra kapitel i boken ges dock pedagogiska exempel på hur utvecklingsstörda kan tänka och uppleva olika situationer i vardagen utifrån hur gravt deras funktionshinder är. Så också i det kapitel som berör livskvalitet trots många hinder.

I boken finns flera alldeles utmärkta kapitel som berör läsaren djupt. Ett av dessa kapitel är när en pappa och pedagog i del två av boken beskriver med stor inlevelse och erfarenhet hur det var att få en son med Downs syndrom och hur det var att vara förälder under barnets uppväxt. I kapitlet beskrivs också vilken hjälp ett barn med Downs syndrom kan behöva med språkutveckling och därmed nå en ökad förmåga att utvecklas och bestämma över sitt liv som vuxen.

Det finns också andra kapitel där barn och vuxna med utvecklingsstörning får hjälp av olika arbetssätt och kognitiva hjälpmmedel. I ett kapitel beskrivs unga utvecklingsstördas syn på döden vilket är ett annat starkt gripande kapitel. Det var för mig mycket väl-skrivet och pedagogiskt. Det finns också kapitel som handlar om funktionshindrades sätt att hantera det utanförskap som särskola kan innebära och attstå utanför den reguljära arbetsmarknaden.

Kapitel som berör psykodynamisk psykoterapi och olika former av KBT i relation till vården och omsorgen av funktionshindrade är också mycket väl skrivna kapitel. Boken hanterar också svåra frågor som utvecklingsstördas sexualitet och längtan efter att bilda familj samt sexuella övergrepp och våld mot kvinnor med utvecklingsstörning med känsla och kunskap om modern social omsorg.

I den tredje delen av boken får vi en historisk utveckling beskriven där vi kan se hur samhället har bemött funktionshindrade och vilka synsätt som har dominerat under olika tidsepoker i Sverige. Lagstiftningen och dess utveckling beskrivs i stora drag på ett bra sätt även om jag reagerar på att LSS-lagen å ena sidan kan beskrivas som en pluslag till Socialtjänstlagen och Hälsa och sjukvårdslagen; samtidigt som LSS-lagen i själva verket är en för sin tid nyskapande rättighetslagstiftning i jämförelse med de ramlagar som nämnts ovan.

Att boken inte har någon specifik målgrupp gör att den blir något av akademiskt grund i vissa avseenden. Jag hade exempelvis önskat att man gått mer på djupet etiskt och beskrivit boende-handledarens och den personliga assistentens roll i egna kapitel

och problematiserat mer etiska frågor som de får hantera i de funktionshindrades vardag. Här berörs deras yrken mest på ytan.

En annan sak som saknas i boken är att man inte reflekterar över vad de strukturella förändringar som nu sker inom social omsorg ute i de svenska kommunerna har för påverkan på välfärdsstaten. En förändring som innebär att allt mer verksamhet läggs på entreprenad hos privata företag men också i mindre omfattning kooperativ. Det finns tyvärr ingen tydlig reflektion i boken om vad denna utveckling kan leda till i frågor som berör inflytande i vardagen för den funktionshindrade. För mig som doktorand i offentlig förvaltning hade ett sådant avsnitt varit givande.

Anna Westin

■ Den kritiska mansforskningen

Marcus Herz & Thomas Johansson, *Maskuliniteter – kritik, tendenser, trender*, Liber, Malmö 2011

Marcus Herzs och Thomas Johanssons avsikt med boken *Maskuliniteter – kritik, tendenser, trender*, som de placerar in under den kritiska mansforskningstraditionen, ett begrepp som jag strax återkommer till, är en uppdatering av Thomas Johanssons bok *Det första könet? Mansforskning som reflexiv praktik* (2000), en titel som anspelar på den franska filosofen och författaren Simone de Beauvoirs feministiska klassiker *Det andra könet* (1949/2002). Den kritiska mansforskningen, vilken kan betraktas ha uppstått

i mitten av 1990-talet i och med utkomsten av Robert (numera Raewyn) Connells *Masculinities* (1995), har enligt författarna som sitt mål att genomföra kritiska studier av relationerna mellan genus, maskulinitet och makt, där begreppet kritisk anspelar på tillhörigheten till en feministisk tradition. Den traditionella mansforskningen har beskyllts för att ibland försöka ge en alltför ljus och oproblematisch bild av män och maskulinitet och därigenom medverkat till upprätthållandet av status quo. Herz och Johansson anger att de genom boken vill visa hur den kritiska mansforskningen, som under tioårsperioden sedan utkomsten av Johanssons bok har erövrat en central plats inom genussstudier, kan ge nya infallsvinklar på ett antal olika teman, samtidigt som en del av problemen och kontroverserna kvarstår.

Författarna, som snarare ser sig som sociologer och samhällsforskare än maskulinitetsforskare, har valt att indela boken i sex centrala områden/kapitel: Intimitet, sexualitet och sociala band; Hälsa, kropp och estetik; Utbildning, karriär och kön; Familj, arbete och identitet; Våld och sociala problem, samt slutligen Teori, begrepp och forskning. Indelningen är välfungerande. Läsaren introduceras genom varje kapitel till ett begränsat antal frågor/teman. Varje kapitel kan också anses fungera som ett underlag för det efterföljande kapitlet. Men samtidigt är det fullt möjligt att läsa kapitlen separat, som korta introduktioner till det upptagna temat, förutsatt att läsaren har läst inledningskapitlet. Författarnas beslut att placera Teori, begrepp och forskning-kapitlet sist är väl-motiverat med tanke på den tilltänkta publiken, det vill säga studenter och den breda allmänheten. Den tredje tilltänkta gruppen, forskare, anser jag inte tillhöra bokens främsta användare på grund av dess ringa omfattning (ca 150 sidor) och introduktionskaraktär. Genom att placera teorikapitlet sist sänks läströskeln och läsaren överrumplas inte av teoridiskussioner, vilka ibland onekligen kan kännas svårbegripliga och tungrodda för den i ämnet icke insatta läsaren. Nu har läsaren genom de tidigare empiribetonade kapitlen fått små smakbitar av de teoretiska diskussionerna och är därmed bättre förberedd för det avslutande teoritunga kapitlet.

Författarna har ytterligare underlättat läsanden genom att förse varje kapitel med informativa faktarutor vilka antingen förtydligar i texten förekommande centrala (teoretiska) begrepp eller lyfter

fram inom forskningsfältet betydande forskare för en närmare granskning. Den nitiske läsaren kan dock irriteras över att forskarpresentationerna varierar till omfang, speciellt i återgivning av kritiken som vetenskapssamfundet har riktat gentemot den nämnda forskaren. När det till exempel gäller Judith Butler, en av de centrala figurerna inom genusvetenskap och feminism, nämner den i hennes fall omfattande faktarutan ingenting om kritiken som har riktats mot henne. Istället omnämns och avklaras kritiken med en kortfattad mening i själva brödtexten.

Vill man rikta kritik mot författarna kunde det nämnas att kritikdiskussionen innehåller en marginell position i vissa kapitel, till exempel Hälsa, kropp och estetik, medan den i andra kapitel, till exempel Våld och sociala problem, ges mer utrymme. Läsaren kan berättigat ställa sig frågan varför författarna har valt att minimera kritikdiskussionen i vissa kapitel om kritikbegreppet ingår i självaste boktiteln? En eventuell förklaring till ojämnikten är att våld, som begrepp och företeelse, väcker i de flesta människor betydligt starkare reaktioner och känslor än hälsa, även om de är sammanlänkade. Följaktligen innehåller den samtida vetenskapliga diskussionen kring det förstnämnda temat ett omfattande omfang. Forskarna har inte dragit sig undan att kritisera och ifrågasätta varandras teorier och slutsatser. Därigenom har det uppstått en rik och intressant, ibland även hätsk, debatt inom vetenskaps- samfundet vilken återspeglar sig i mängden publicerad litteratur. Herz och Johansson har följaktligen valt, kanske förståeligt och föga överraskande, att i det ovannämnda fallet koncentrera sig på det mer omdebatterade våldstemat.

Kritiken till trots är boken att rekommendera för alla intresserade av mansforskning. Läsaren bör dock inse att boken inte är ett djuplodande verk, någonting som inte heller har varit författarnas avsikt. Istället bör boken betraktas som en språngbräda in i mansforskningsfältet, ett sätt för den intresserade att skaffa sig en första inblick i samtida maskulinitetsstudier. Boken lyckas i sitt syfte att belysa hur den kritiska mansforskningen kan ge nya intressanta och tankeväckande infallsvinklar på teman som vi lätt tar för givna och oproblematiska. Boken belyser också hur vilseledande det är att se män, manligheter och maskuliniteter, begrepp som förklaras och vars skillnader förtydligas i en av bokens

faktarutor, som homogena kategorier. Det finns inte en bestämd, fastspikad, typ av maskulinitet utan en mångfald, precis som det förhåller sig med femininitet. Det här är något som vi alla borde försöka komma ihåg när vi följande gång tillskriver det motsatta eller det egna könet i vår uppfattning könsspecifika egenskaper och karaktärsdrag.

Beauvoir, Simone de (2002) *Det andra könet*. Stockholm: Nordsteds.
Connell, R.W. (1995) *Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
Johansson, Thomas (2000) *Det första könet? Mansforskning som reflexiv praktik*. Lund: Studentlitteratur.

Thomas Heikell

Medverkande

Rasmus Glenthøj, ph.d., post.doc., Syddansk Universitet, (rasmusg@sdu.dk)

Thomas Heikell, PM och doktorand, sociologi vid Åbo Akademi, (thomas.heikell@abo.fi)

Jan Hellgren, FD, specialsakkunnig i modersmål och litteratur, Utbildningsstyrelsen (jhellgre@abo.fi)

Ruth Hemstad, PhD, historie, seksjonsleder Nasjonalbiblioteket (ruth.hemstad@nb.no)

Kristin Mattsson PD, projektchef vid Sydkustens landskapsförbund r.f.

(kristin.mattsson@produforum.fi)

Nils Erik Villstrand, professor i nordisk historia vid Åbo Akademi (nils.villstrand@abo.fi)

Anna Westin, doktorand i Offentlig förvaltning vid Åbo Akademi (anna.westin@abo.fi)